

ANDRZEJ GIBASIEWICZ

Organizacja służby uzbrojenia w Wojsku Polskim w latach 1918–1939

Wstęp

Historia polskiej wojskowości zawsze cieszyła się i nadal cieszy w naszym kraju niesłabnącym zainteresowaniem. Zdecydowana większość publikacji z tego zakresu dotyczyła obszarów związanych z rolą, wysiłkiem i organizacją Wojska Polskiego (WP), w tym przede wszystkim jego broni głównych (rodzajów wojsk)¹. W dużo mniejszym stopniu przedstawiana była działalność i struktura tej części sił zbrojnych, która zajmowała się zabezpieczeniem właśnie broni głównych. Dotyczy to służb zabezpieczających, funkcjonujących w okresie międzywojennym w pionie administracji armii jako „operacyjne służby sztabów”², po II wojnie światowej jako „służby techniczne, materiałowe”, a od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. jako „logistyka”. Do takich specjalistycznych służb zaliczana jest służba uzbrojenia i elektroniki (SUiE).

SUiE to jedna z najbardziej wyspecjalizowanych służb technicznych WP, wcześniej nazywana służbą uzbrojenia³. Zgodnie z definicją sprzed 1939 r. do zadań służby uzbrojenia należało zaopatrywanie sił zbrojnych w materiały uzbrojenia, w szczególności w broń, amunicję, środki wybuchowe, sprzęt walki chemicznej i obrony przeciwgazowej, środki sygnalizacji pirotechnicznej, sprzęt i środki konserwacji broni i amunicji oraz sprzęt szkolny

¹ Do broni głównych zaliczano w okresie międzywojennym: piechotę, kawalerię, artylerię, później broń pancerną i lotnictwo, po II wojnie światowej: wojska pancerne i zmechanizowane, raketowe i artylerii, artylerii przeciwlotniczej, łączności, inżynieryjne, chemiczne oraz lotnictwo i marynarkę wojenną.

² W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 r.*, Warszawa 2010, s. 5.

³ Służba uzbrojenia w Wojsku Polskim funkcjonowała do 1968 r. Natomiast od 1 XII 1968 r. to służba uzbrojenia i elektroniki.

do nauki użycia broni⁴. Po II wojnie światowej traktowano zwięźle, że służba ma za zadanie zapewnienie wojskom, w zakresie swojej odpowiedzialności, niezbędnych warunków do życia i walki⁵. Do podstawowych zadań SUiE zawsze zaliczano: nadzór nad użytkowaniem sprzętu, prowadzenie ewidencji, zaopatrywanie w mienie służby (sprzęt uzbrojenia i amunicję), jego przechowywanie, w tym zabezpieczenie przed utratą i zaborem, organizację obsługiwań i napraw, rozwój bazy obsługowo-naprawczej, organizację szkoleń specjalistycznych, opracowanie niezbędnych instrukcji⁶. Inne definicje SUiE traktują o jej roli i zadaniach dotyczących zaopatrywania Sił Zbrojnych RP w mienie uzbrojenia, dotyczą nadzoru nad jego eksploatacją, udziału w rozwoju, zakupach, kierowaniu działalnością jednostek remontowych i zaopatrzeniowych⁷.

Organizacja i funkcjonowanie SUiE nie stały się jak do tej pory przedmiotem analiz, ocen i szczegółowych opracowań. Mimo że ukazało się bardzo wiele opracowań z dziedziny historii wojska, w tym szczegółowe opisy używanego sprzętu, to zagadnienia dotyczące działalności samej SUiE, jeżeli się pojawiały, to przy okazji przedstawiania samego systemu służb zabezpieczających lub w sposób wybiórczy i fragmentaryczny⁸.

Funkcjonowanie wybranych elementów służby uzbrojenia do wybuchu II wojny światowej zasygnalizowane zostało w pracach wielu autorów. Przytoczyć tutaj należy m.in. takie opracowania, jak: Konstanty Górski, *Historia Artylerii Polskiej*⁹, Marian Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*¹⁰, Roman Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*¹¹, Eugeniusz Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939*¹², Andrzej Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski*

⁴ Służba uzbrojenia [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, t. VII, Warszawa 1937, s. 534–536.

⁵ Służba [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 161.

⁶ Przytoczono na podstawie obowiązujących aktów prawnych, w tym Decyzji nr 384/MON z 29 IX 2015 r. w sprawie określenia funkcji gestorów i centralnych organów logistycznych sprzętu wojskowego w resorcie obrony narodowej (Dz. Urz. MON, poz. 275).

⁷ Służba uzbrojenia i elektroniki [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 2, Warszawa 1970, s. 707, t. 3, Warszawa 1971, s. 164; oraz *Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979, s. 399.

⁸ Dotyczy to w większości służb zabezpieczających, zob. J. Ślipiec, *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921–1927*, Warszawa 2011, s. 7.

⁹ K. Górski, *Historia Artylerii Polskiej*, Warszawa 1902, reprint Poznań 2002.

¹⁰ M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Londyn 1949.

¹¹ R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991.

¹² E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939 próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974.

*formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*¹³. Zagadnienia te w przypadku przytoczonych trzech pierwszych prac przedstawiono jednak wyłącznie w kontekście funkcjonowania artylerii, a w przypadku dwóch kolejnych w ramach prowadzonej modernizacji WP i szczegółowego opisu wprowadzania do wyposażenia wojsk sprzętu artyleryjskiego i broni strzeleckiej. W wybranych pracach zagranicznych o działalności artylerii, jak: Konstantin Petrovic Kazakow, *Artyleria i rakiety*¹⁴ czy Frederic-Georges Herr, *Artyleria, jaka była, jaka jest i jaka powinna być*¹⁵, zagadnienia zabezpieczenia artylerii przedstawiono w podobnie skromny sposób. Pozytywnym przykładem opracowań, w których omówiono wybrane zagadnienia służby uzbrojenia, są prace: Mieczysława Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926*¹⁶, Antoniego Nawrockiego, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych Sił Zbrojnych II RP w latach 1936–1939*¹⁷, Waldemara Rezmera, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939*¹⁸ i Jeremiasza Ślipca, *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921–1927*¹⁹. Zagadnienia służby uzbrojenia na szczeblu okręgu przedstawione zostały natomiast w pracy Witolda Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*²⁰. Przedstawione pozycje dotyczą całościowej działalności służb zabezpieczających w okresie międzywojennym. Z uwagi jednak na liczbę opisywanych służb nie wnikają one w szczegółową organizację każdej z nich. Do tych prac dołączyć należy opracowanie pod redakcją Wojciecha Włodarkiewicza, *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy Rzeczypospolitej w relacjach i wspomnieniach*²¹, w której zebrano (znajdujące się głównie w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im gen. Sikorskiego w Londynie) wspomnienia m.in. przedstawicieli służby uzbrojenia z okresu międzywojennego. Dodatkowe informacje dotyczące produkcji i wdrażania sprzętu uzbrojenia oraz jego opisu zawarto w pracach: Zbigniewa Gwoźdźcia i Piotra Zarzyckie-

¹³ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003.

¹⁴ *Artyleria i rakiety*, red. K.P. Kazakow, Warszawa 1972.

¹⁵ F.G. Herr, *Artyleria, jaka była, jaka jest i jaka powinna być*, Warszawa 2013.

¹⁶ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

¹⁷ A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych Sił Zbrojnych II RP w latach 1936–1939*, Warszawa 2002.

¹⁸ W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów...*

¹⁹ J. Ślipiec, *Kształtowanie się i główne kierunki działalności...*

²⁰ W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001.

²¹ *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy Rzeczypospolitej w relacjach i wspomnieniach*, wyb. i oprac. W. Włodarkiewicz, Warszawa 2007. W dalszej części artykułu z tej pracy relacje cytuję pod nazwiskiem autora.

go, *Polskie konstrukcje broni strzeleckiej*²² oraz Andrzeja Cieplińskiego i Ryszarda Woźniaka, *Encyklopedia współczesnej broni palnej*²³.

Istotnym uzupełnieniem w zakresie praktycznej działalności służby uzbrojenia w warunkach polowych są regulaminy i instrukcje wydawane przez Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.) oraz opracowane na ich podstawie wydawnictwa, jak np. praca Stanisława Sosabowskiego, *Kwatermistrzostwo w polu, zaopatrywanie ewakuacja i prace tyłów w pułku piechoty, kawalerii i dywizjonie artylerii*²⁴.

Jeżeli w opracowaniach dotyczących dwudziestolecia międzywojennego, z zakresu artylerii można wyodrębnić elementy SUiE, to w pracach traktujących okres po II wojnie światowej zagadnienia te przedstawiane są jeszcze skromniej²⁵.

Brak opracowań dotyczących szczegółowej działalności służby uzbrojenia stał się więc inspiracją do podjęcia prac badawczych w tym zakresie. Niniejszy artykuł jest efektem badań naukowych autora dotyczących służby uzbrojenia i elektroniki w WP.

Podstawowymi źródłami danych w zakresie funkcjonowania służby (w tym jej organizacji, zadań, wydanych i obowiązujących przepisów) w okresie międzywojennym były materiały Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW) w Warszawie, w zespołach: Departamentu Artylerii i Uzbrojenia, Departamentu Uzbrojenia, Generalnego Inspektoratu Artylerii, Sztabu Głównego Oddział I i IV MSWojsk., dziennikach rozkazów i dodatkach tajnych do rozkazów MSWojsk. oraz wybranych pozycji Centralnej Biblioteki Wojskowej. Pozostałe wykorzystane źródła wiedzy to ww. opracowania, wydawnictwa pamiątkowe i okolicznościowe oraz wydawane w okresie międzywojennym regulaminy bądź instrukcje.

Uzupełniające źródła informacji to czasopisma, takie jak: „Przegląd Artyleryjski” i „Strzał”.

W strukturach artylerii

Struktury realizujące zadania obecnej służby uzbrojenia do początku XX w. funkcjonowały w ramach artylerii. Dopiero I wojna światowa i związany z nią rozwój środków walki – w tym masowe zużywanie amunicji – były powodem rozwoju specjalistycznych formacji, które mogłyby

²² Z. Gwóźdź, P. Zarzycki, *Polskie konstrukcje broni strzeleckiej*, Warszawa 1993.

²³ A. Ciepliński, R. Woźniak, *Encyklopedia współczesnej broni palnej*, Warszawa 1994.

²⁴ S. Sosabowski, *Kwatermistrzostwo w polu, zaopatrywanie ewakuacja i prace tyłów w pułku piechoty, kawalerii i dywizjonie artylerii*, Warszawa 1935.

²⁵ Okres działalności służby uzbrojenia po II wojnie światowej planowany jest do przedstawienia w kolejnych artykułach.

zając się zabezpieczeniem technicznym (przygotowanie do walki) i materiałowym (przechowywanie i dostarczanie amunicji) eksploatowanego wtedy sprzętu.

Do końca XVI w. artyleria polska nie stanowiła odrębnego rodzaju wojsk, pełniła raczej rolę służby i dzielona była na artylerię: królewską (koronną), magnacką, miejską, zamkową i klasztorną, podporządkowaną powyższemu strukturom. Od 1502 r. podczas wypraw wojennych zaczęto powoływać zarządcę artylerii, któremu podlegała całość artylerii biorącej udział w wyprawie, w tym działa i obsługujący je puszkarze. W 1522 r. w okresie panowania Zygmunta I Starego został ustanowiony stały urząd starszego nad armatą, podległy królowi lub hetmanowi wielkiemu koronnemu, który odpowiadał za rozwój oraz magazynowanie sprzętu artyleryjskiego w okresie pokoju oraz przejmował dowodzenie całością artylerii w czasie wypraw wojennych. Sprzęt artylerii przechowywany był w arsenałach (cekhauzach), na którego czele stał cejgwart, któremu podlegały znajdujące się w arsenałach ludwisarnie oraz pracujący tam puszkarze. Cejgwarci poszczególnych arsenałów koronnych podlegali starszemu nad armatą²⁶.

W 1637 r. król Władysław IV Waza przywrócił urząd starszego nad armatą (niepowoływany od kilkudziesięciu lat), podnosząc go w 1645 r. do rangi generała artylerii koronnej²⁷. Urząd ten od tego roku był stale obsadzony aż do wojny polsko-rosyjskiej w 1792 r. Przez cały ten okres generałowie artylerii koronnej sprawowali nadzór nad załogami arsenałów oraz zgromadzonym tam sprzętem. Do dyspozycji posiadali budżet ustanawiany przez sejm i sejmowi przedstawiali roczne sprawozdania z realizacji budżetu. W ramach otrzymywanych środków finansowych generał utrzymywał stały korpus artylerii (żołnierzy i puszkarzy), swój sztab i załogi arsenałów, wypłacał im żołd, pokrywał wydatki na zakup aparatu wojennego (materiałów, dział, kul, prochów, naprawę sprzętu artyleryjskiego, zakup mundurów, wyposażenia) oraz inne wydatki²⁸.

Od 1764 r. artyleria koronna zorganizowana została w stałe jednostki i przyjmując określony charakter organizacyjny, stała się regularnym rodzajem wojsk²⁹. Efektem prac sejmu w latach 1773–1775 było ustanowienie kontyngentu wojska, w tym stałego korpusu artylerii oraz ustalono nowe zasady kierowania i finansowania armii. Przy zorganizowanych w 1791 r.

²⁶ K. Górski, *Historia Artylerii...*, s. 44–45; S. Pataj, *Powstanie i rozwój artylerii w Polsce* [w:] *Artyleria...*, red. K.P. Kazakow, s. 32.

²⁷ K. Górski, *Historia Artylerii...*, s. 106; S. Pataj, *Powstanie i rozwój artylerii...* s. 49–50; M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości...*, s. 103.

²⁸ Więcej M. Nagielski w artykułach dotyczących generałów artylerii koronnej w: „*Studia Artyleryjskie*” 2011, t. 2; „*Studia Artyleryjskie*” 2012, t. 3 i t. 4.

²⁹ K. Górski, *Historia Artylerii...*, s. 160.

brygadach artylerii funkcjonowała kompania rzemieślnicza do remontowania dział. Po III rozbiorze Polski artyleria polska odtworzona została podczas formowania armii Księstwa Warszawskiego oraz w armii Królestwa Polskiego w latach 1815–1831. Po upadku powstania listopadowego w 1831 r. nastąpiła aż do 1914 r. przerwa w rozwoju wojska polskiego oraz artylerii i służb zabezpieczających ich funkcjonowanie.

Wyodrębnianie służby

Służba uzbrojenia jako zorganizowana, oddzielna formacja wojskowa zaczęła być wyodrębniana ze struktur artylerii w większości państw dopiero po I wojnie światowej. Do tego okresu zadania związane z zabezpieczeniem artylerii, tj. zaopatrywanie w amunicję oraz naprawa sprzętu, realizowane były przez struktury organizacyjne samej artylerii. Rozwój uzbrojenia, używanie go w masowych ilościach w powiązaniu z potrzebami amunicji, wymusił potrzebę wyodrębnienia komórek, które mogłyby zająć się zabezpieczeniem eksploatacji tego sprzętu. Przykłady stopniowego wyodrębniania się służby uzbrojenia to zmiany struktur organizacyjnych armii francuskiej w latach 1914–1918. Armia ta rozpoczęła wojnę z niewielkimi stałymi dowództwami artylerii dopiero od szczebla korpusu. Zadania takiego dowództwa dotyczyły głównie zagadnień związanych z zaopatrywaniem w amunicję i sprzęt, a nie koordynacją działań jednostek artyleryjskich. Wnioski z dwuletnich walk wskazały na konieczność formowania już na każdym szczeblu – tj: armii, korpusu, dywizji – dowództwa artylerii ze sztabem o kompetencjach dotyczących zarówno nadzoru nad technicznym zabezpieczeniem jednostek artyleryjskich, wynikającym z postępu technicznego i zmian organizacyjnych, jak i dowodzenia wszystkimi jednostkami artyleryjskimi danego szczebla³⁰. We wrześniu 1917 r., w celu zwiększenia manewrowości, do każdego pułku artylerii wprowadzono park samochodowy przeznaczony do transportu jednego dywizjonu artylerii wraz z zapasem amunicji³¹. Zastosowane zmiany wprowadzały zwiększenie w dowództwach artylerii zakresu dowodzenia podległymi jednostkami przy utrzymaniu – ale i reorganizacji – zadań zabezpieczających, związanych z zaopatrywaniem w amunicję i naprawą sprzętu.

W ramach artylerii w wojskach francuskich wprowadzone zostały następujące struktury zabezpieczające oddziały bojowe: w dywizji piechoty artyleryjski park dywizji w składzie: pluton transportowy o ciągu konnym dla amunicji piechoty, dwa plutony transportowe, jeden o trakcji konnej,

³⁰ Nota Naczelnego Wodza Armii Francuskiej z 9 XII 1916 r., F.G. Herr, *Artyleria, jaka była...* s. 69.

³¹ *Ibidem*, s. 93.

drugi o trakcji samochodowej dla amunicji artyleryjskiej, ruchomy warsztat naprawczy do sprzętu artyleryjskiego. W korpusie piechoty artyleryjski park korpusu w składzie: pluton transportowy amunicji i warsztat naprawczy do sprzętu artyleryjskiego. Występował artyleryjski park armii z zadaniem zaopatrywania jednostek w amunicję i w części zamienne oraz armijny park naprawczy. Pod koniec wojny artyleria francuska zorganizowana była w postaci samodzielnych formacji z rozbudowanymi dowództwami i podporządkowanymi jednostkami realizującymi na ich rzecz zadania usługowe w zakresie zaopatrywania, napraw i wyszkolenia. W momencie rozpoczęcia wojny dowodzenie podległymi jednostkami artylerii stało się głównym zadaniem, a zaopatrywanie w amunicję i naprawa sprzętu, mimo również pozytywnych zmian, pełniło już funkcję usługową. W dowództwie na każdym szczeblu artylerii znajdował się oficer – dowódca artyleryjskiego parku, odpowiednio dywizji, korpusu, armii³², a w skład każdego parku artyleryjskiego wchodziły pododdziały transportowe i warsztaty naprawcze danego szczebla.

Zwracano również uwagę na olbrzymi wzrost zużycia amunicji i rolę przemysłu w dostarczaniu wojskom niezbędnych materiałów oraz w naprawie sprzętu. W czasie wojny wprowadzono w armii francuskiej po raz pierwszy pojęcie „partii amunicji”³³ oraz zaczęto posługiwać się terminem „jednostka ognia” (JO), co było istotne przy planowaniu produkcji i ustalaniu zapasów amunicji. W WP przed 1939 r. obowiązywały definicje JO z uwzględnieniem jej znaczenia dla artylerii i piechoty³⁴. Podobna

³² *Ibidem*, s. 126.

³³ Partia amunicji w armii francuskiej ujęta była jako jednostka ilościowa amunicji zawierająca 5976 naboji 75 mm (wielkość wynikała z pakowania po 9 naboji do jednej skrzyni), co dawało razem 664 skrzynie. Partia zawierała pociski tego samego rodzaju i tej samej wagi oraz ładunki miotające z tego samego prochu. Miało to olbrzymie znaczenie przy zakładanej dokładności strzelania. Starano się realizować zadania bojowe, wykorzystując jedną partię amunicji, co wymuszało dla organów zaopatrujących dostarczanie danej partii do stosunkowo najmniejszej liczby baterii. Dla artylerii większych kalibrów partii amunicji nie stosowało się, zob. F.G. Herr, *Artyleria, jaka była...*, s. 111–112.

³⁴ Jednostka ognia „to jednostka miary ilości amunicji przy zaopatrywaniu oddziału w amunicję i zużywaniu jej na polu walki. JO zależy od rodzaju sprzętu i kalibru. JO artylerii jest to jednostka obliczenia amunicji, przedstawiająca pewną ilość strzałów dla każdego typu dział. JO umożliwia łatwe i szybkie stwierdzenie stanu zaopatrzenia w amunicję danej jednostki artylerii. JO piechoty jest to przyjęta dla wykonywania zaopatrzenia w amunicję pewna ilość naboików w stosunku do 1 sztuki danego sprzętu. JO jest wielkością umowną, jej wielkość regulowana jest rozkazami. Wielkości te pomnożone przez etatową ilość danego sprzętu w oddziale dają JO danego oddziału”, *Encyklopedia wojskowa*, red. O. Laskowski, t. 3, Warszawa 1933, s. 659.

Zwiążeł JO określały obowiązujące instrukcje, np. „JO nazywamy pewną ilość amunicji, ustaloną na poszczególną pojedynczą broń, celem ułatwienia obliczenia na wyższych szczeblach dowodzenia”, *Instrukcja zaopatrywania w amunicję pułku piechoty w polu*, projekt,

w treści definicja JO obowiązywała w WP po II wojnie światowej³⁵, chociaż w tym przypadku występowały dosyć istotne różnice zarówno w ustalonej ilości amunicji w jednej JO dla danego typu sprzętu, jak i w samym urzutowaniu JO w pododdziałach (oddziałach).

Po zakończeniu wojny zakładano funkcjonowanie, w ramach dowództw artylerii, wyodrębnionych, podległych komórek do napraw sprzętu, zaopatrywania w amunicję oraz do realizacji innych zadań, jak: rozpoznanie, topografia, meteorologia. Widać więc, że dostrzeżono konieczność powołania specjalistycznych formacji odrębnych od procesu samego dowodzenia, ale w dalszym ciągu podległych dowódcy artylerii, do kierowania organami zaopatrzeniowymi i naprawczymi z zadaniami wychodzącymi stopniowo poza zakres artylerii, takich jak zaopatrywanie w amunicję strzelecką i naprawę broni strzeleckiej. Słusznie uznano, że do tego celu najbardziej nadają się już istniejące w strukturach artylerii komórki realizujące takie zadania właśnie na potrzeby artylerii.

Dalszym przykładem rozwoju organizacyjnego służby uzbrojenia były proponowane zmiany w zakresie nadzoru nad przemysłem zbrojeniowym i badaniami technicznymi. Planowano w tym celu powołanie w armii francuskiej służby technicznej (służby badań) podporządkowanej dowództwu artylerii. Zakładano, że pracująca w tej służbie kadra powinna nadal należeć do struktur artylerii, służąc na przemian na stanowiskach technicznych w służbie technicznej (służbie badań) oraz na stanowiskach dowódczych³⁶. Była to wyraźna propozycja organizacji w strukturach artylerii, w dużym stopniu samodzielnej już służby odpowiedzialnej za techniczne zabezpieczenie sprzętu.

Na przykładzie realizowanych i planowanych zmian w armii francuskiej można więc zauważyć zainicjowanie procesu wyodrębnienia organizacyjnego służby uzbrojenia, przejmującej dotychczasowe zadania artylerii w zakresie jej zabezpieczenia technicznego i materiałowego oraz stopniowego wyodrębniania

Warszawa 1933, s. 1 lub np. „JO w znaczeniu podstawowym jest to pewna ilość nabojów dla każdego rodzaju broni”, *Regulamin służby uzbrojenia w polu*, cz. II, sygn. Uzbr. 6, Warszawa 1939, s. 3.

³⁵ Jednostka ognia – „to jedna z jednostek kalkulacyjnych, określająca ustaloną ilość materiału dla danej jednostki organizacyjnej w celach planistycznych, JO to ilość amunicji, ustalona dla jednostki broni, wozu bojowego, określona na podstawie doświadczeń wojennych oraz właściwości i przeznaczenia danej broni”, *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 1, s. 590. Inna definicja: jednostki ognia – określona ilość amunicji ustalona dla jednostki broni, wyposażenia bojowego, indywidualnego lub wozu bojowego, ustalona na podstawie doświadczeń wojennych oraz właściwości i przeznaczenia danego pojazdu lub rodzaju broni, *Encyklopedia techniki wojskowej*, Warszawa 1987, s. 236.

³⁶ F. G. Herr, *Artyleria, jaka była...*, s. 222–224.

służby ze struktur artylerii poprzez przejmowanie podobnych zadań również na potrzeby innych rodzajów wojsk³⁷.

Rozwój artylerii i struktur służby

Przy organizowaniu jednostek WP od 1918 r. według planów Naczelnego Dowództwa w każdej dywizji piechoty miała funkcjonować brygada artylerii składająca się z dowództwa oraz oddziałów: łączności, pomiarów, balonów obserwacyjnych, pułku artylerii polowej w składzie trzech dywizjonów po trzy baterie, dywizjonu artylerii ciężkiej w składzie trzech baterii, kolumn amunicyjnych (jedna kolumna na baterię) oraz jednego dywizjonu warsztatów artyleryjskich. Brygada kawalerii miała mieć po jednym dywizjonie artylerii konnej. W organizowaniu i uzupełnianiu jednostek artyleryjskich istotną rolę odgrywały baterie zapasowe. Mogły one tworzyć nowe pododdziały i uzupełniać oddziały walczące na froncie, wysyłając uzupełnienie – ludzi i wyposażenie w ramach tzw. baterii marszowych. Z drugiej strony do baterii zapasowych przekazywany był z walczącej jednostki uszkodzony sprzęt. Dodatkowo baterie zapasowe były przewidywane jako ośrodki przezbierania oddziałów frontowych. Z chwilą nadejścia nowego sprzętu przeszkolone baterie (plutony) podmieniały pododdziały rotowane z frontu³⁸.

Zaopatrywanie wojsk w sprzęt uzbrojenia i amunicję na froncie w latach 1919–1921 było realizowane poprzez następujące struktury. Na szczeblu armii były to: parki uzbrojenia armii (PUA) i wchodzące w ich skład 2–3 kompanie parkowe, skład uzbrojenia, skład amunicji (pociągi amunicyjne) i warsztaty uzbrojenia armii. Na szczeblu związku taktycznego organizowano parki uzbrojenia dywizji (PUD) i wchodzące w ich skład 2–3 plutony parkowe oraz warsztaty uzbrojenia dywizji. Numery PUA i PUD odpowiadały numerom armii i dywizji, w których były one organizowane. W oddziałach i pododdziałach nie było przedstawicieli służby uzbrojenia, a sprzęt i amunicja dostarczana była do jednostek poprzez czołówki wystawiane przez PUA bądź PUD³⁹.

Po zakończonej wojnie w 1921 r. osiągnięto stan wojsk przewidziany planowanymi etatami: 90 pułków piechoty (pp), co dawało łącznie 30 dywizji piechoty (DP), 30 pułków artylerii polowej (pap) –po jednym dla każdej dywizji,

³⁷ Proces organizacji i usamodzielniania struktur uzbrojenia wynikający z doświadczeń I wojny światowej trwał przez cały okres międzywojenny i zakończony został w zasadzie dopiero po II wojnie światowej (w Polsce służba uzbrojenia w znacznym stopniu wyodrębniona została w 1926 r., natomiast całkowite jej wyodrębnienie i usamodzielnienie w ramach pionu technicznego we wszystkich strukturach w WP nastąpiło dopiero w 1963 r.).

³⁸ R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 37–39.

³⁹ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia, s. 16–19; L. Wyszczelski, *Wojsko II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2014, s. 40.

10 pułków artylerii ciężkiej (pac) – jako odwód Naczelnego Dowództwa, z których po jednym dywizjonie przewidywano dla każdej dywizji, 40 pułków kawalerii, ponadto 1 pułk artylerii górskiej, 1 pułk artylerii najcięższej, 1 dywizjon (od 1923 r. pułk) artylerii przeciwlotniczej (daplot/paplot), 10 dywizjonów artylerii konnej (dak), przewidzianych dla brygady kawalerii (BK) oraz inne oddziały specjalistyczne i zabezpieczające⁴⁰. Armijne i dywizyjne zakłady uzbrojenia (PUA i PUD) w 1921 r. zostały rozwiązane⁴¹.

W 1931 r. dotychczasowa nazwa pułków artylerii polowej została zmieniona na pułki artylerii lekkiej (pal). W 1932 r. przeprowadzono ujednolicenie organizacji i stanów sprzętu artyleryjskiego. W każdym pułku piechoty znajdował się pluton artylerii w liczbie dwóch dział 75 mm wz. 02/26. Pułk artylerii według jednolitej struktury organizacyjnej posiadał: dwa dywizjony 75 mm armat wz. 1897 oraz jeden dywizjon 100 mm haubic wz. 1914/19, każdy w składzie trzech baterii, a te składały się z dwóch plutonów po dwa działa. Etaty dla pułków artylerii ciężkiej przewidywały, że będą mieć one w docelowej wersji po dwa dywizjony 155 mm haubic wz. 1917 oraz jeden dywizjon 105 mm armat wz. 29, każdy w składzie dwóch baterii, a te w składzie dwóch plutonów po dwa działa. Dywizjony artylerii konnej posiadały po 12 szt. 75 mm armat wz. 02/26, po 4 działa w trzech bateriach artylerii konnej⁴².

W 1936 r. rozpoczęto rozbudowę WP oraz szeroko zakrojoną modernizację poszczególnych broni i służb⁴³. W zakresie artylerii zaplanowano m.in.: zwiększenie liczby 100 mm haubic w pal do dwóch dywizjonów, rozbudowę w pułku piechoty plutonu artylerii do baterii artylerii polowej, formowanie dywizyjnego dywizjonu artylerii ciężkiej, rozbudowę i modernizację artylerii odwodu Naczelnego Dowództwa w postaci samodzielnych pułków artylerii, motoryzację artylerii w planowanych brygadach pancerno-motorowych, stopniowe wprowadzanie artylerii przeciwpancernej i przeciwlotniczej na szczeblu jednostek piechoty i kawalerii, rozszerzenie własnej produkcji sprzętu artyleryjskiego w tym armat przeciwpancernych

⁴⁰ W pokojowej organizacji wojsk zrezygnowano w artylerii ze struktur brygadowych oraz baterii zapasowych, zostając przy organizacji pułkowej, gdzie pułk artylerii stał się organiczną częścią dywizji piechoty, a dywizjon artylerii konnej organiczną częścią brygady kawalerii, zob. R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 77, por. H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Warszawa 1994, s. 10–14.

⁴¹ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926...*, s. 17.

⁴² Istniały również jednostki artylerii o odmiennej strukturze, R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 194.

⁴³ Plan modernizacji i rozbudowy wojska zatwierdzany był przez Komitet do spraw Uzbrojenia i Sprzętu (KSUS) przy Głównym Inspektorze Sił Zbrojnych i wprowadzany do realizacji etapami, E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939, Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974, s. 31.

i przeciwlotniczych, zwiększenie zapasów amunicji zgodnie z normami mobilizacyjnymi. Zaplanowano również zwiększenie ilości broni strzeleckiej maszynowej, broni przeciwpancernej i przeciwlotniczej. Zakładano rozbudowę broni pancernej i częściową motoryzację dowództw, jednostek wojsk technicznych, taborów i służb⁴⁴.

Rozwój struktur służby uzbrojenia

Organizowanie polskich struktur wojskowych było procesem, który rozpoczął się jeszcze przed ogłoszeniem niepodległości. Istniejąca od 1916 r. podporządkowana państwu centralnym Rada Regencyjna 25 października 1918 r. powołała Sztab Generalny, a 26 października przekształciła Komisję Wojskową w Ministerstwo Spraw Wojskowych. W ministerstwie powoływane były nowe komórki, jak sformowany 11 listopada 1918 r. Inspektorat Artylerii, któremu podporządkowano jednostki artyleryjskie. Jednocześnie 13 listopada 1918 r. powołany został Departament Techniczno-Artyleryjski⁴⁵, którego szefem został gen. ppor. Antoni Kaczyński, Polak, artylerzysta, służący wcześniej w armii rosyjskiej⁴⁶. W skład departamentu wchodziły sekcje: ogólna (kancelaria), zaopatrzenia, broni, amunicji⁴⁷. Od grudnia 1918 r. w oficjalnych dokumentach Departament Techniczno-Artyleryjski ujmowany był jako Departament Artyleryjski⁴⁸. W styczniu 1919 r. w skład departamentu wchodziły sekcje: ogólna, zaopatrzenia, broni, ładunków pocisków i naboju (amunicji), chemiczna, naukowo-doświadczalna. Departament odpowiedzialny był za organizowanie infrastruktury związanej z gromadzeniem, zaopatrywaniem w sprzęt artyleryjski, broń strzelecką i amunicję nowo formowanych jednostek oraz naprawę sprzętu. Był więc

⁴⁴ Rozbudowa WP wynikała z prowadzonej modernizacji poszczególnych rodzajów broni oraz służb. Więcej R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 267; W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów...*, s. 24; E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939...*, s. 32–34.

⁴⁵ Dziennik Rozkazów MSWojsk. (dalej DRMSWojsk.) 1918, nr 1. Protokół odprawy wewnętrznej nr 3. Z dzienników rozkazów MSWojsk. korzystano w CAW.

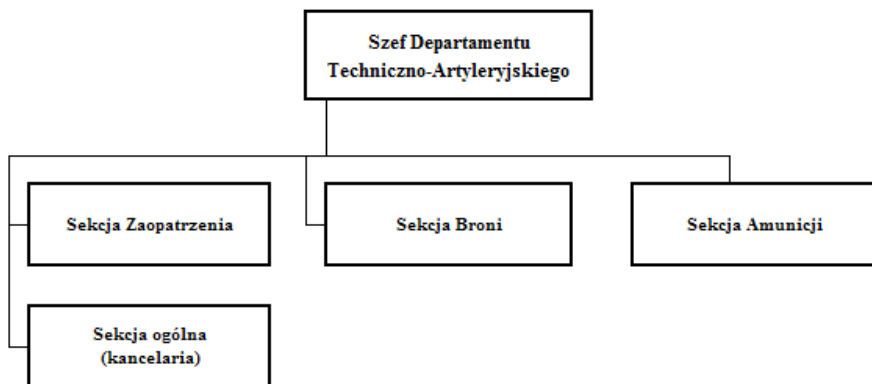
⁴⁶ Gen. Antoni Kaczyński (7 VIII 1874 – 4 III 1925), służył w armii rosyjskiej. Absolwent Woroneskiego Korpusu Kadetów, a także Michajłowskiej Szkoły i Akademii Artylerii w Petersburgu, od 1916 r. gen. mjr, dowodził brygadą artylerii, od lipca 1917 r. Inspektor artylerii w I Korpusie Polskim w Rosji, od listopada 1918 r. w Wojsku Polskim, do 9 IV 1922 r. szef Departamentu Artylerii i Uzbrojenia, od 1 VII 1923 r. generał dywizji, w latach 1922–1925 był zastępcą generalnego inspektora artylerii, A. Wojtaszek, *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Warszawa 2012, s. 491.

⁴⁷ R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 30.

⁴⁸ DRMSWojsk. 1919, nr 1. Od rozkazu dziennego nr 12 z 12 XII 1918 r. w rozdzielniku Dziennika Rozkazów MSWojsk., departament ujmowany jest pod nazwą Departament Artyleryjski.

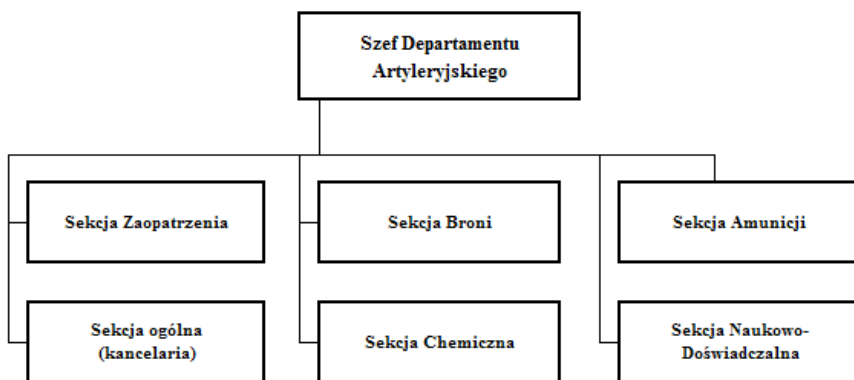
pierwszą komórką organizacyjną w strukturach odrodzonych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej zajmującą się problematyką i zadaniami obecnej służby uzbrojenia.

Schemat 1. Struktura organizacyjna Departamentu Techniczno-Artyleryjskiego (1918 r.).

Źródło: Opracowano na podstawie: R. Łoś, *Artyleria Polska 1914–1939*, Warszawa 1991, s. 30–31.

Schemat 2. Struktura organizacyjna Departamentu Artyleryjskiego (1919 r.).

Źródło: Opracowano na podstawie: CAW, Inwentarz Zespołu Akt, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32.

Odpowiednie komórki powoływano również w Naczelnym Dowództwie, któremu podlegały jednostki znajdujące się wtedy na froncie. W skład Naczelnego Dowództwa wchodził między innymi Inspektorat Artylerii,

odpowiedzialny za kierowanie jednostkami artyleryjskimi oraz Sztab Generalny, gdzie w Wydziale IV znajdowała się sekcja uzbrojenia⁴⁹, odpowiedzialna za zaopatrywanie w sprzęt uzbrojenia i amunicję wszystkie walczące jednostki.

Strukturę organizacyjną Departamentu Techniczno-Artyleryjskiego według stanu na listopad 1918 r. ujęto na schemacie nr 1, natomiast strukturę Departamentu Artyleryjskiego według stanu na styczeń 1919 r. ujęto na schemacie nr 2.

W marcu 1920 r. Departament Artyleryjski przemianowany został na Departament V Uzbrojenia. Szefem departamentu był nadal gen. ppor. Antoni Kaczyński, w skład departamentu wchodziły sekcje: organizacyjno-inspekcyjna, zaopatrzenia, broni, amunicji, chemiczna, inspekcja odbiorcza oraz wydział surowców i biuro techniczne⁵⁰.

Jednym z pierwszych zadań departamentu było uporządkowanie spraw związanych z przejmowaniem obiektów i mienia wojskowego pozostawionego przez zaborców, w tym organizowanie składów sprzętu i amunicji poprzez wykorzystanie przejętych magazynów. Zadaniem składów było przyjmowanie sprzętu i amunicji z wytwórni lub zakupów, przekazywanie i przyjmowanie materiałów do jednostek, utrzymywanie ustalonych zapasów. Kolejnym zadaniem departamentu było zapewnienie sprawności użytkowanego w wojskach sprzętu, który w większości brał udział w działaniach wojennych oraz był intensywnie wykorzystywany w procesie szkolenia. W latach 1919–1920 departament na bazie przejętej infrastruktury (stacjonarnych warsztatów po byłych armiach zaborczych) uruchomił pięć centralnych warsztatów uzbrojenia tzw. zbrojowni, których zadaniem była: produkcja części, przyjmowanie niesprawnego sprzętu, jego naprawa i wydawanie naprawionego sprzętu do innych składnic lub jednostek.

Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia opracowana została i wydana 10 listopada 1920 r.⁵¹ W dokumencie tym określono zadania i hierarchię służby uzbrojenia na poszczególnych szczeblach. Najwyższym organem służby w Wojsku Polskim był (w momencie wydania dokumentu) Departament V Uzbrojenia, któremu pod względem fachowym bezpośrednio lub pośrednio, poprzez właściwe dowództwa, podlegały wszystkie formacje (komórki, referaty i cały personel) służby. Na obszarze wojennym funkcje

⁴⁹ Z. Moszumański, *Początki służby uzbrojenia 1918–1919* [w:] VI Sympozjum SUiE. *Materiały konferencyjne*, Bydgoszcz 2014, s. 102. Wydział IV podlegał głównemu kwatermistrzowi, drugiemu zastępcy szefa Sztabu Generalnego, T. Kmiecik, *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2012, s. 65, 67.

⁵⁰ CAW, Inwentarz Zespołu Akt, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32.

⁵¹ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia, 10 XI 1920 r., s. 1–18.

kierownicze w stosunku do formacji uzbrojenia na froncie pełniła Sekcja Uzbrojenia w Naczelnym Dowództwie. W organizacji wyszczególniono zakłady służby uzbrojenia krajowe oraz frontowe. Krajowe zakłady podzielone zostały na zakłady centralne oraz zakłady okręgowe. Do zakładów centralnych służby uzbrojenia zaliczono: Zarządy Centralnych Zakładów Uzbrojenia – delegatury departamentu, Centralne Składy Uzbrojenia (Warszawa, Dęblin, Kraków, Przemyśl, Poznań), Zbrojownie (Warszawa, Brześć, Kraków, Przemyśl, Poznań) i Wojskowe Wytwórnie Uzbrojenia (Warszawa, Kraków, Poznań, Toruń, Rudnik, Dęblin, Bydgoszcz)⁵², Centralne Szkoły Uzbrojenia. Do okręgowych zakładów służby uzbrojenia rozmieszczonych w rejonie odpowiedzialności Dowództw Okręgu Korpusu (DOK) zaliczono okręgowe składnice i warsztaty. Do frontowych zakładów służby uzbrojenia (na obszarze wojennym) zaliczano: PUA oraz PUD. Każdy okręgowy zakład uzbrojenia miał zadanie zmobilizowania jeden PUA oraz tyle PUD, ile dywizji stacjonowało na terenie okręgu (planowo trzy). Wymienione wyżej parki armii i dywizji pełniły rolę składów sprzętu i amunicji (posiadały na stanie określone zapasy) oraz warsztatów danego szczebla. W skład parku wchodziły pododdziały parkowe (kompanie i plutony) służące do zabezpieczenia pracy danego parku. Wszystkie centralne zakłady uzbrojenia podlegały bezpośrednio lub poprzez Zarządy Centralne Zakładów Uzbrojenia Departamentowi V Uzbrojenia. Zakłady okręgowe służby uzbrojenia podlegały organizacyjnie dowódcom okręgów, a fachowo właściwym komórkom (referatom) służby uzbrojenia w danym okręgu. Frontowe zakłady uzbrojenia podlegały służbowo dowódcom danego szczebla organizacyjnego, a fachowo komórkom uzbrojenia funkcjonującym w ramach tych dowództw⁵³.

Uregulowana została organizacja personelu służby uzbrojenia. Został on podzielony na cztery grupy: oficerowie i urzędnicy wojskowi, zbrojmistrze, majstrowie oraz personel szeregowy. Oficerowie i urzędnicy wojskowi służby uzbrojenia podzieleni byli w tej grupie w zależności od posiadanego wykształcenia inżynierskiego lub technicznego. Zbrojmistrze to żołnierze służby uzbrojenia średniego szczebla w stopniach podoficerskich, podzieleni na kategorie w zależności od specjalności na: rusznikarzy, puszkarzy, pirotechników oraz składmistrzów. Majstrowie służby uzbrojenia to niższy personel

⁵² Po zakończeniu wojny w 1921 r. liczba składów, zbrojowni i wytwórni wojskowych była stopniowo ograniczana, były one łączone, przeformowywane lub włączane w ramach innych zakładów. W dalszej części pracy przedstawiono wykazy zakładów uzbrojenia w wybranych latach.

⁵³ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia, 10 XI 1920 r., s. 8–19; M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926...*, s. 158–160.

służby, podzielony na rusznikarzy, puszkarzy, pirotechników. Personel szeregowy służby uzbrojenia dzielił się na rzemieślników i robotników⁵⁴.

W treści dokumentu określone były zadania i kompetencje dowódców zakładów służby uzbrojenia danego szerebla⁵⁵. Główne zadania i zasady funkcjonowania służby określone z poprawkami i uzupełnieniami obowiązywały przez cały okres międzywojenny.

Funkcjonowanie służby uzbrojenia i innych służb zostało formalnie usankcjonowane dekretem Naczelnego Wodza o administracji Siły Zbrojnej⁵⁶. Ujęto w nim, że „Zadaniem administracji Siły Zbrojnej jest zadośćuczynić potrzebom materialnym wojska tak w czasie pokoju jak i w czasie wojny, przy użyciu wszelkich środków, oddanych w tym celu do dyspozycji Ministra Spraw Wojskowych przez Władzę Ustawodawczą oraz dalej, że Administrację Siły Zbrojnej zapewniają wymienione w dalszej części służby administracyjne”. W dekrete wyszczególnionych zostało 10 służb, tj. służby: uzbrojenia, intendentury, zdrowia, inżynieryjno-saperska, lotnictwa i aeronautyki, łączności, taborowa, samochodowa, kolejowa, naukowo-oświatowa. Pierwszą wymienioną służbą była służba uzbrojenia, której zadanie określono jako „zaopatrywanie Sił Zbrojnych we wszelkiego rodzaju broń, amunicję, środki gazowe, sprzęt uzbrojenia i środki ich konserwacji”⁵⁷. Działalnością administracyjną służby na terenie okręgu kierował w imieniu dowódcy DOK szef służby w okręgu. W dekrete usankcjonowano funkcjonowanie centralnych instytucji wojskowych przeznaczonych do zapewnienia obrony kraju i zabezpieczenia potrzeb armii⁵⁸. Ustalono również zasady funkcjonowania formacji wojskowych (jednostek wojskowych). Otrzymywały one niezbędne zasoby od poszczególnych służb i zarządzały nimi z wykorzystaniem własnych kas i magazynów⁵⁹. Przepis ten precyzyjnie ustalał, że formacje wojskowe (np. pułk piechoty, samodzielne dywizjony i inne) były samodzielnymi jednostkami prowadzącymi gospodarkę przydzielonym sprzętem.

Początek 1921 r. to kolejne zmiany. Dekretem Naczelnego Wodza z 7 stycznia 1921 r. powołano dwustopniową Radę Wojenną. Rozwiązano

⁵⁴ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia 10 XI 1920 r., s. 6–8. Kategoria majstrów wojskowych została jednoznacznie ustalona w wojsku, w tym dla służby uzbrojenia, rozkazem MSWojsk. nr 19 z 17 V 1921 r. DRMSWojsk. 1921, nr 19, poz. 381.

⁵⁵ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, Tymczasowa Organizacja Służby Uzbrojenia, 10 XI 1920 r., s. 1–5.

⁵⁶ Dekret o administracji Siły Zbrojnej z 19 IV 1921 r. DRMSWojsk. 1921, nr 15, poz. 295.

⁵⁷ *Ibidem*, art. 1 i 2.

⁵⁸ *Ibidem*, art. 16.

⁵⁹ *Ibidem*, art. 17.

Naczelne Dowództwo, zreorganizowano Sztab Generalny i departamenty w MSWojsk., powołano Generalne Inspektoraty podległe ministrowi spraw wojskowych.

Zmiany dotyczyły również departamentów w MSWojsk. W Departamencie V Uzbrojenia struktura sekcji rozszerzona została o strukturę wydziałową. W sierpniu 1921 r. przed planowaną reorganizacją w Departamencie V Uzbrojenia występowały trzy wydziały z referatami oraz kancelaria. W wydziale ogólnym występowały referaty: organizacyjno-mobilizacyjny, wyszkolenia, materiałowy, budżetowy. W wydziale broni referaty: ogólny, artylerii oraz broni ręcznej i maszynowej. Natomiast w wydziale amunicji referaty: ogólny, techniczny, zaopatrzenia, budowy składów oraz chemiczno-gazowy⁶⁰. 22 sierpnia 1921 r. Departament V Uzbrojenia przeformowano na Departament III Artylerii i Uzbrojenia⁶¹, którym dalej kierował gen. ppor. Antoni Kaczyński. Nowy departament został rozbudowany, w jego skład wchodziły następujące wydziały: ogólnooorganizacyjny, artylerii, broni, amunicji, chemiczny, dodatkowo w skład departamentu wchodził inspektorzy oraz kancelaria.

W departamencie ulokowano główne zadania dotyczące kierowania jednostkami artyleryjskimi i służbą uzbrojenia. Departament III Artylerii i Uzbrojenia odpowiadał za: organizację broni, tj. etaty, dyslokację jednostek artyleryjskich, ich mobilizację, organizację szkół i kursów, opracowywanie regulaminów i instrukcji, ewidencję i zaopatrywanie w sprzęt, materiały, amunicję, zakupy, remont i konserwację sprzętu, warsztaty remontowe, prowadzenie badań nad rozwojem artylerii i broni strzeleckiej, ewidencję personalną oficerów kadry artylerii – korpusu artylerii i korpusu służby uzbrojenia oraz za budżet⁶². Powołany 2 listopada 1921 r. w MSWojsk. Generalny Inspektorat Artylerii posiadał zadania dotyczącej nadzoru nad gotowością bojową formacji artyleryjskich, wyszkoleniem, prowadzeniem inspekcji oddziałów, szkół i ćwiczeń⁶³. Mimo czasowo funkcjonującej (marzec 1920–sierpień 1921) nazwy „Departament V Uzbrojenia” utrzymano w dalszym ciągu wzajemne współistnienie struktur oraz współzależność zadań artylerii i uzbrojenia.

⁶⁰ CAW, Oddz. I SG, I.303.3.117, Organizacja służby uzbrojenia na czas pokoju, Pismo szefa oddziału I Sztabu Generalnego z 15 VIII 1921 r., k. 133.

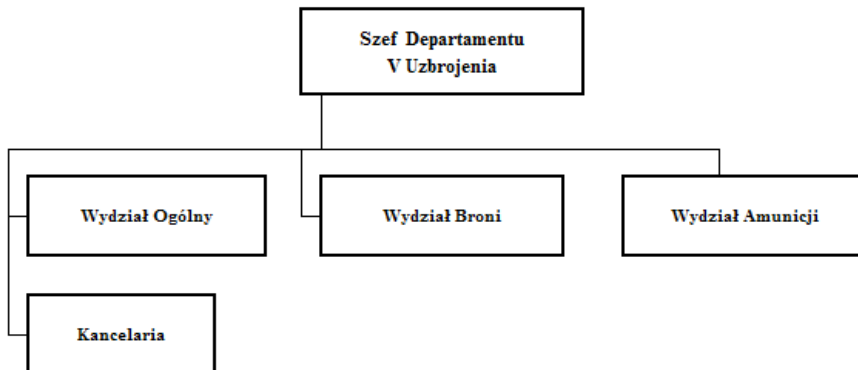
⁶¹ CAW, Inwentarz Zespołu Akt, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32, przeformowanie zrealizowano na podstawie rozkazu Sztabu Generalnego nr 4900/org/21. Departament Uzbrojenia i Artylerii mieścił się przy ul. Marszałkowskiej na wprost ul. Oleandrów, R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 72–73.

⁶² R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 73–74.

⁶³ CAW, Inwentarz Zespołu Akt, Generalny Inspektorat Artylerii, I.300.33.

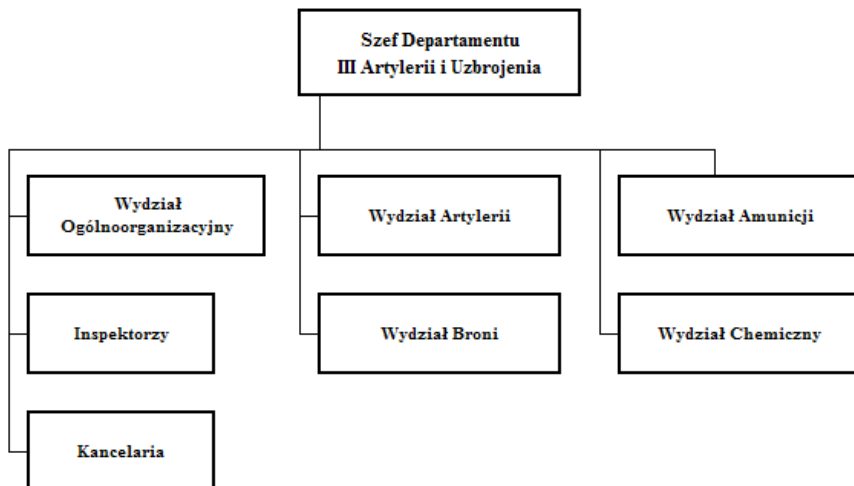
Strukturę organizacyjną Departamentu V Uzbrojenia, według stanu na 15 sierpnia 1921 r. przed przeformowaniem, ujęto na schemacie nr 3, natomiast strukturę Departamentu III Artylerii i Uzbrojenia, według stanu na 1922 r., ujęto na schemacie nr 4.

Schemat 3. Struktura organizacyjna Departamentu V Uzbrojenia (1921 r.)

Źródło: Opracowano na podstawie: CAW, Oddz. I SG, I.303.3.117, Organizacja Służby Uzbrojenia na czas pokoju, Pismo Oddziału I Sztabu Generalnego z 15 sierpnia 1921 r., k. 133.

Schemat 4. Struktura organizacyjna Departamentu III Artylerii i Uzbrojenia (1922 r.)

Źródło: Opracowano na podstawie: CAW, Inwentarz Zespołu Akt, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32; M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1922–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Podległym ministrowi spraw wojskowych DOK podporządkowano stacjonujące na terenie okręgu jednostki wojskowe (trzy dywizje piechoty, pułk artylerii ciężkiej, brygadę kawalerii, jednostki pomocnicze, warsztaty, składnice). W skład DOK wchodził sztab z komórkami odpowiadającymi oddziałom Sztabu Generalnego. Działalnością administracyjną służby w strukturze Dowództwa Okręgu Korpusu kierował w imieniu dowódcy DOK szef Szefostwa Artylerii i Służby Uzbrojenia⁶⁴. W skład podporządkowanego bezpośrednio dowódcy DOK ww. szefostwa wchodziły cztery referaty: Mobilizacyjno-Organizacyjny, Wyszkożenia, Uzbrożenia oraz Zaopatrzenia⁶⁵. Stacjonujące na terenie DOK okręgowe zakłady uzbrojenia (realizujące zadania w zakresie zaopatrywania i napraw sprzętu uzbrojenia) oznaczone były cyfrą rzymską, odpowiadającą numerowi danego okręgu⁶⁶. Dowódca DOK posiadał pełnię władz w stosunku do podległych jednostek, a na wypadek wojny przewidywany był na dowódcę armii/korpusu, a jego sztab miał pełnić rolę sztabu armii lub korpusu.

W 1926 r. – po przewrocie majowym – w Wojsku Polskim przeprowadzone zostały kolejne zmiany. Zlikwidowana została Rada Wojenna i Ścisła Rada Wojenna. Dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej powołany został, przewidywany na naczelnego wodza – generalny inspektor sił zbrojnych (GISZ)⁶⁷. Podporządkowany został mu Sztab Generalny (od 22 grudnia 1928 r. Sztab Główny⁶⁸), inspektorzy armii wraz z podległym aparatem wykonawczym (oficerami) oraz inne instytucje centralne w tym Komitet ds. Uzbrojenia i Sprzętu (KSUS), który przed 1926 r. podlegał ministrowi spraw wojskowych. Komitet prowadził studia i analizy w zakresie otrzymywanych wniosków, przedstawiał GISZ protokoły uchwał i po zatwierdzeniu przekazywał je wykonawcom do realizacji, zajmował się zatwierdzaniem i wprowadzaniem do wojsk nowych rodzajów uzbrojenia⁶⁹.

⁶⁴ Stosowano również nazwę „Szefostwo Artylerii i Uzbrojenia”, obydwie nazwy używane były na nagłówkach lub w podpisach meldunków, pism, sprawozdań wykonywanych na szczeblu DOK i przesyłanych do Departamentu Artylerii i Uzbrojenia w latach 1921–1926.

⁶⁵ Do 1921 r. na szczeblu istniejących wtedy Dowództw Okręgów Generalnych (DOG) funkcjonowały (na przykładzie DOG Łódź) od kwietnia 1919 r. Referat Broni i Artylerii, od sierpnia 1919 r. Oddział Artylerii, od czerwca 1920 r. Wydział Techniczny z wchodzącym w jego skład Referatem Uzbrojenia. Po reorganizacji na podstawie rozkazu MSWojsk. z 11 VIII 1921 r. w Dowództwie Okręgu Korpusu na bazie Referatu Uzbrojenia powołane zostało Szefostwo Artylerii i Służby Uzbrojenia, W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV...*, s. 46, 97–100, 188.

⁶⁶ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926...*, s. 158–160.

⁶⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 VIII 1926 r. Dz.U. RP, nr 79, poz. 445.

⁶⁸ T. Kmiecik, *Sztab Generalny Wojska Polskiego...*, s. 226.

⁶⁹ Statut Komitetu do spraw Uzbrojenia i Sprzętu wprowadzono rozkazem MSWojsk. O. I Sz. Gen. 7760 Org., Dodatek Tajny do Dziennika Rozkazów (dalej: DtDR) MSWojsk. 1926,

Całokształt spraw dotyczących sprzętu uzbrojenia znajdował się tak jak wcześniej w MSWojsk. 1 czerwca 1926 r. rozformowany został Generalny Inspektorat Artylerii⁷⁰, a 20 lipca 1926 r. rozformowano Departament Artylerii i Uzbrojenia, organizując na bazie jego wydziału ogólnego (ogólnoorganizacyjnego) oraz artylerii, samodzielny Wydział Artylerii, podporządkowany II wiceministrowi spraw wojskowych oraz Departament Uzbrojenia podporządkowany I wiceministrowi. Departament Uzbrojenia składał się z wydziału broni, wydziału amunicji i samodzielnego referatu rachunkowo-budżetowego, dotychczasowy wydział chemiczny włączony został jako referat w skład wydziału amunicji⁷¹. W 1927 r. Wydział Artylerii przeformowano na Departament Artylerii, który jednocześnie przejął kompetencje rozformowanego Generalnego Inspektoratu Artylerii. Departament Artylerii odpowiedzialny był za organizację jednostek artylerii, ich mobilizację, wyszkolenie, regulaminy, kadry oraz za zaopatrzenie w sprzęt taborowy (zagadnienia taborowe przeszły w 1929 r. do Departamentu Intendentury). Departament Uzbrojenia odpowiedzialny został za składanie zapotrzebowań i nadzór nad zakupami mienia uzbrojenia, zaopatrywanie wojsk w broń, amunicję, sprzęt chemiczno-gazowy, naprawę tego sprzętu, fachowe wyszkolenie personelu służby uzbrojenia, prowadzenie ewidencji personalnej kadry służby uzbrojenia, organizację i mobilizację jednostek uzbrojenia⁷².

Jednocześnie dotychczasowe wspólne jednostki artylerii i służby uzbrojenia zostały rozdzielone na jednostki artylerii i jednostki uzbrojenia. Jednostkami przydzielonymi do artylerii zostały: Departament Artylerii, jednostki artyleryjskie według organizacji artylerii (poszczególne pułki i dywizjony artylerii), kadry oficerów artylerii i taborów, okręgowe szefostwa artylerii, Centrum Wyszczolenia Artylerii, obozy ćwiczeń, Szkoła Podchorążych Artylerii Rezerwy, centralne i okręgowe składnice taborowe.

Natomiast do służby uzbrojenia zostały przydzielone: Departament Uzbrojenia, oddziały i kadry oficerów służby uzbrojenia, Inspekcja Techniczna Artylerii Warszawa, Centrala Odbiorcza Materiałów Artyleryjskich Warszawa, Instytut Badań Artylerii Warszawa, Wojskowy Instytut Gazowy Warszawa, Zakład Przeciwigazowy Zegrze, Zbrojownia nr 1 Brześć nad Bugiem, Zbrojownia nr 2 Warszawa, Zbrojownia nr 3 Poznań, Zbrojownia nr 4 Kraków, Zbrojownia nr 5 Przemyśl, Składnica Broni Zbrojowni nr 2 Warszawa, Zakład Amunicyjny nr 1 Warszawa, Zakład Amunicyjny nr 2

nr 11, poz. 32. Z dodatków tajnych do Dziennika Rozkazów MSWojsk. oraz z Dzienników Rozkazów Tajnych MSWojsk. korzystano w CAW.

⁷⁰ DTdDR MSWojsk. 1926, nr 3, poz. 7.

⁷¹ DTdDR MSWojsk. 1926, nr 6, poz. 16.

⁷² DTdDR MSWojsk. 1927, nr 5, poz. 24.

Dęblin, Zakład Amunicyjny nr 3 Spała, Zakład Amunicyjny nr 4 Kraków, Zakład Amunicyjny nr 5 Przemyśl, Warsztat Amunicyjny Zakładu nr 2 Poznań, Warsztat Amunicji Specjalnej Warszawa, Tymczasowy Warsztat Amunicyjny Toruń, Szkoła Zbrojmistrzów Warszawa, Szkoła Gazowa Warszawa⁷³. Na szczeblu okręgowym były to: okręgowe szefostwa uzbrojenia, okręgowe składnice oraz warsztaty. Zakłady te realizowały zaopatrywanie oraz naprawę sprzętu uzbrojenia jednostek w rejonie odpowiedzialności danego DOK. W 1927 r. Inspekcja Techniczna Artylerii została przemianowana na Inspekcję Techniczną Uzbrojenia, Centrala Odbiorcza Materiałów Artyleryjskich na Centralę Odbiorczą Materiałów Uzbrojenia, a Instytut Badań Artylerii na Instytut Badań Uzbrojenia.

Nastąpiło więc oficjalne oddzielenie służby uzbrojenia od artylerii wraz z podziałem zadań i kompetencji oraz rozpoczęcie funkcjonowania służby jako oddzielnej struktury wojskowej. Wykonywanie zadań Departamentu Uzbrojenia zapewniała służba uzbrojenia, funkcjonująca w strukturach kwatermistrzowskich jednostek wojskowych. Personel oficerski służby uzbrojenia pozostał w kadrze oficerów artylerii. Sprawy personalne korpusu oficerów oraz urzędników wojskowych służby uzbrojenia (w tym wyznaczanie na stanowiska) otrzymał jednak szef Departamentu Uzbrojenia. Oficerowie służby uzbrojenia stanowili odrębny korpus osobowy o nazwie „korpus oficerów i urzędników wojskowych służby uzbrojenia”, żołnierze korpusu nosili na kołnierzach kurtek aksamitne patki barwy szmaragdowej z czarną wypustką, na kołnierzach płaszczy ukośne paski barwy szmaragdowej i czarnej (dolny i górny) oraz aksamitne otoki szmaragdowe na czapkach garnizonowych⁷⁴.

Utrzymany został podział Polski na 10 okręgów – DOK, podległych ministrowi spraw wojskowych. Nowy system wprowadził jednolite zasady podległości wszystkich służb w ramach okręgu, podporządkowując dowódcy DOK wszystkie sprawy dotyczące mobilizacji, uzupełnienia, administracji, zaopatrzenia materiałowego, gospodarki sprzętem, zakwaterowania, bezpieczeństwa i porządku. W zakresie organizacji, wyszkolenia i spraw personalnych jednostki wojskowe podlegały pod właściwe departamenty MSWojsk.⁷⁵

Rozdzielenie Departamentu Artylerii oraz Departamentu Uzbrojenia wymusiło reorganizację w DOK, gdzie w 1927 r. na bazie szefostw artylerii i służby uzbrojenia sformowane zostały oddzielne okręgowe szefostwa artylerii oraz okręgowe szefostwa uzbrojenia⁷⁶. Ostateczny podział kompetencji

⁷³ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.20, Pismo szefa Departamentu nr L.4343/Og z 24 I 1927 r., b.p.

⁷⁴ S. Komornicki, *Wojsko Polskie 1939–1945. Barwa i broń*, Warszawa 1984, s. 126, 131.

⁷⁵ DTdDR MSWojsk. 1927, nr 5, poz. 22. Zasady podległości jednostek wojskowych.

⁷⁶ *Ibidem*, poz. 24.

na szczeblu DOK nastąpił w 1928 r., kiedy ustanowiono w każdym okręgu Dowództwo Grup Artylerii (DGA) skupiające zagadnienia związane z działalnością artylerii na szczeblu okręgu, za wyjątkiem zaopatrywania w sprzęt i amunicję, które pozostało w gestii szefostwa uzbrojenia danego okręgu⁷⁷.

Mimo korzystnych zmian dotyczących usystematyzowania zadań w zakresie zabezpieczenia tyłowego i uregulowania funkcjonowania służb na szczeblu centralnym pozostała dwutorowość kierowania i dowodzenia w czasie pokoju i wojny. MSWojsk. w czasie wojny utraciło uprawnienia w stosunku do wydzielonych na front jednostek wojskowych, zachowując je jedynie do obszaru krajowego (tyłowego), natomiast inspektorzy i generałowie do prac (w zakresie poszczególnych rodzajów broni) w GISZ, sprawujący w czasie pokoju role inspekcyjne, nadzorujące, w czasie wojny stawali się dowódcami armii lub rodzajów broni. Zniesiona została więc zasada jednolitego dowodzenia czasu pokoju i wojny.

Ustalono podział kompetencji w zakresie pozyskiwania sprzętu wojskowego. Państwowe zakłady przemysłowe produkujące sprzęt na potrzeby wojska podlegały MSWojsk. Referentem ministra w tym zakresie wyznaczony został szef Departamentu Przemysłu Wojennego. Szef Sztabu Generalnego ustalał na dany rok budżetowy, zgodnie z przydzielonymi środkami budżetowymi, zapotrzebowanie na rodzaj i liczbę sprzętu, w tym na bieżące potrzeby wojska oraz na rezerwę strategiczną, natomiast II wiceminister MSWojsk. (poprzez swoje departamenty, w tym Departament Uzbrojenia) ustalał, jakie rodzaje zamówień i które fabryki otrzymywały zamówienia na produkcję uzbrojenia⁷⁸. Departament Uzbrojenia podobnie jak inne departamenty branżowe realizował w tym przypadku zadania jako organ wykonawczy ministra oraz przyjmował do podległych składnic wyprodukowany sprzęt uzbrojenia. Negatywnym, powtarzającym się rokrocznie, czynnikiem było późne zatwierdzanie budżetu na kolejny rok nawet w okresie marzec – kwiecień roku budżetowego. W związku z powyższym, aby utrzymać produkcję, Departament Uzbrojenia składał zapotrzebowania w zakładach przemysłowych z pewnym wyprzedzeniem, często jeszcze przed zatwierdzeniem budżetem⁷⁹.

Zmiany mające na celu uporządkowanie zarządzania jednostkami uzbrojenia w nowej organizacji rozpoczęły się w 1928 r. Na bazie istniejących składów i zakładów amunicyjnych oraz wyodrębnionych ze zbrojowni składów uzbrojenia powołano Główne Składnice Uzbrojenia (GSU): GSU nr 1 Warszawa, nr 2 Dęblin, nr 3 Regny, nr 4 Kraków, nr 5

⁷⁷ DTdDR MSWojsk. 1928, nr 7, poz. 8.

⁷⁸ W. J. Jakubowski [w:] *Wrzesień 1939 Przemysł zbrojeniowy...*, s. 106.

⁷⁹ H. Wojtulewski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 204.

Przemyśl, nr 6 Poznań oraz GSU Brześć nad Bugiem⁸⁰. Dodatkowo powołano 1 kwietnia 1929 r., podległy organizacyjnie pod Departament Uzbrojenia, Wojskowy Zakład Zaopatrzenia Uzbrojenia (WZZU), przemianowany 1 listopada 1932 r. na Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia (KZU). WZZU (KZU) realizował zadania w zakresie odbioru sprzętu i amunicji z przemysłu, gromadzenia go w podporządkowanych mu składnicach, zaopatrywania jednostek, prowadzenia ewidencji (ograniczone przed wojną poprzez przejście prowadzenia ewidencji przez Biuro Administracji MSW). WZZU (KZU) był organem wykonawczym Departamentu Uzbrojenia, w jego skład wchodził wydział: administracyjny, materiałowy, zakupów oraz Centrala Odbiorcza Materiałów Uzbrojenia, która poprzez swoich rzeczoznawców realizowała nadzór techniczny oraz odbiór zamówionego sprzętu z przemysłu. Rzeczoznawcy COMU nadzorowali i odbierali sprzęt z około 200 zakładów przemysłowych, państwowych i prywatnych⁸¹.

W skład nowego Departamentu Uzbrojenia wchodziły wydziały, które dzieliły się na 3–4-osobowe referaty⁸². Do zakresu działania Departamentu Uzbrojenia należało: kierowanie służbą uzbrojenia, zaopatrzenie wojsk w broń, amunicję i materiały obrony przeciwgazowej, realizowanie napraw sprzętu, prowadzenie badań nad rozwojem uzbrojenia i amunicji, nadzorowanie prac związanych z organizacją produkcji i odbioru uzbrojenia z przemysłu, inspekcja techniczna, przy współpracy ze Sztabem Głównym przygotowywanie mobilizacji przemysłu zbrojeniowego. Zadania te realizowano, mając do dyspozycji budżet podzielony na potrzeby administracyjne, bieżące oraz na potrzeby rezerwy strategicznej.

Strukturę organizacyjną Departamentu Uzbrojenia, według stanu na 1 kwietnia 1929 r., ujęto na schemacie nr 5.

Szefem departamentu etatowo był generał brygady, który posiadał jednego zastępcę. W skład departamentu wchodził: wydział ogólny, wydział broni, wydział amunicji, wydział chemiczny, samodzielny referat rachunkowo-budżetowy, kancelaria. Razem departament liczył 28 żołnierzy, 50 urzędników i 6 niższych funkcjonariuszy⁸³.

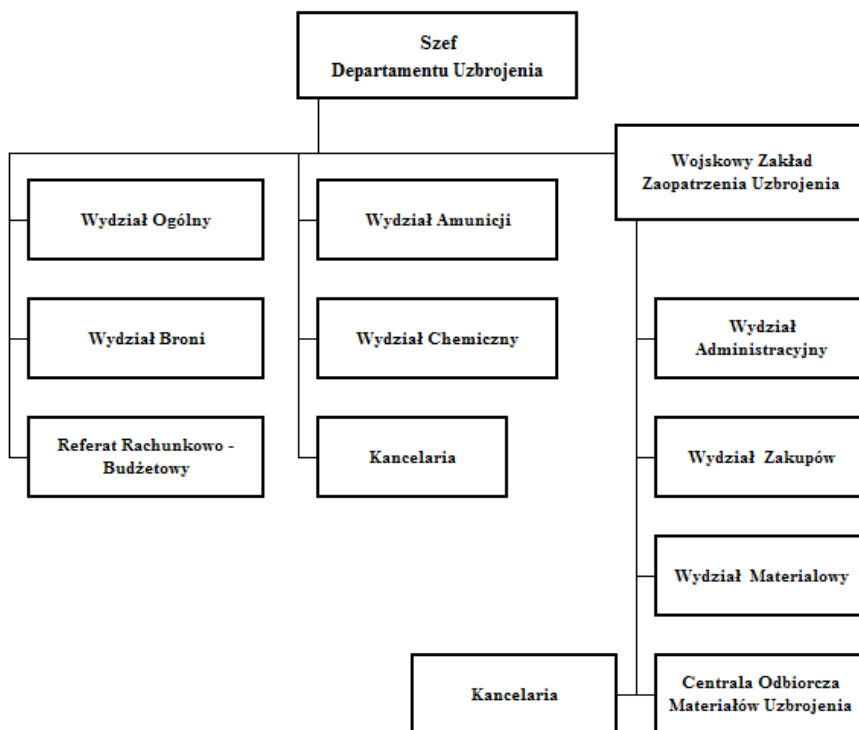
⁸⁰ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.20, Pismo szefa Departamentu Uzbrojenia nr 24498 z 15 IX 1928 r., b.p.

⁸¹ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka...*, s. 148, więcej o KZU i COMO. Zob. W. Ostrowski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 142 oraz A. Żebrowski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 173.

⁸² CAW, Departament Uzbrojenia, I. 300.35.20, Pismo szefa Departamentu Uzbrojenia nr 32450/Og. z 2 XII 1927 r., b.p.

⁸³ DTdDR MSWojsk. 1929, nr 1, poz. 2.

Schemat 5. Struktura organizacyjna Departamentu Uzbrojenia (1929 r.).

Źródło: Opracowano na podstawie: Dodatek Tajny do Dziennika Rozkazów MSWojsk. 1929, nr 1, poz. 2.

Zestawienie komórek organizacyjnych Departamentu Uzbrojenia, razem z podległym WZZU, według stanu na 1 kwietnia 1929 r. ujęto w tabeli nr 1.

W skład WZZU wchodził: kierownik, zastępca, biuro kierownictwa, w skład którego wchodził: wydział administracyjny, wydział zakupów, wydział materiałowy, Centrala Odbiorcza Materiałów Uzbrojenia oraz kancelaria. Z drobnymi korektami, dodany został w późniejszym czasie wydział inspekcji, ogólna struktura Departamentu Uzbrojenia zachowana została do 1939 r.

Organizacyjnie w skład WZZU wchodziły również GSU i Pomocnicze Składowice Uzbrojenia (PSU). Do GSU zostały zaliczone: GSU nr 1 Warszawa, nr 2 Dęblin, nr 3 Przemyśl, nr 4 Regny. Do PSU znajdujących się w 10 DOK oraz w Okręgu Warownym Wilno zaliczano: PSU nr 1 Modlin, nr 2 Lublin, nr 3 Grodno, nr 4 Łódź, nr 5 Kraków, nr 6 Lwów, nr 7 Poznań, nr 8 Toruń, nr 9 Brześć nad Bugiem, nr 10 Przemyśl, nr 11 Wilno⁸⁴. Poprzednie GSU

⁸⁴ *Ibidem*.

w Krakowie, Poznaniu i Brześciu nad Bugiem zostały przeformowane na PSU. Niektóre GSU lub PSU posiadały podległe inne składnice w charakterze filii.

Tabela 1. Zestawienie komórek organizacyjnych Departamentu Uzbrojenia (1929 r).

Departament Uzbrojenia		
kwiecień 1929		
Stanowisko/Komórka organizacyjna	Liczba żołnierzy	Liczba urzędników
Szef Departamentu (gen.)	1	0
Zastępca szefa	1	0
Kancelaria	1	24
Wydział ogólny	5	5
Wydział broni	6	10
Wydział amunicji	5	10
Wydział chemiczny	7	2
Samodzielny referat rachunkowo-budżetowy	2	5
Razem	28	56
Wojskowy Zakład Zaopatrzenia Uzbrojenia		
Stanowisko/Komórka organizacyjna	Liczba żołnierzy	Liczba urzędników
Kierownik zakładu	1	0
Zastępca kierownika	1	0
Kancelaria	1	20
Biuro Kierownictwa		
Wydział administracyjny	6	10
Wydział zakupów	9	13
Wydział materiałowy	11	6
Inspektorzy składnic	3	0
Centrala Odbiorcza Materiałów Uzbrojenia		
Kierownik centrali	1	0
Zastępca kierownika	1	0
Personel pomocniczy	0	1
Referenci	4	0

Rzeczoznawcy	40	119
Razem	78	169
Razem DU i WZZU	106	225

Źródło: Opracowano na podstawie: Dodatek Tajny do Dziennika Rozkazów MSWojsk. 1929, nr 1, poz. 2.

GSU przyjmowały mienie z zakupów, realizowały odbiór mienia z przemysłu, przechowywanie, konserwację, naprawy oraz wydawanie i przyjmowanie materiału uzbrojenia do innych GSU i PSU oraz do jednostek wojskowych. PSU przyjmowały mienie z GSU, realizowały przechowywanie, konserwację, naprawy oraz wydawanie i przyjmowanie materiału uzbrojenia do jednostek wojskowych.

Badania i studia broni strzeleckiej i artyleryjskiej realizował podległy pod Departament Uzbrojenia utworzony w 1926 r. Instytut Badań Artylerii, przemianowany w 1927 r. na Instytut Badań Materiałów Uzbrojenia (IBMU), a w 1935 r. na Instytut Techniczny Uzbrojenia (ITU). Skład ITU przedstawiał się następująco: Oddział Ogólno-Techniczny, Oddział Artyleryjski, Oddział Broni Małokalibrowej, Oddział Chemiczny, Oddział Konstrukcyjny, Referat Administracyjny, Komisja Normalizacyjna, Centrum Badań Balistycznych. ITU współpracował z zakładami produkcyjnymi, a jego zadania dotyczyły modernizacji produkowanego i użytkowanego przez wojsko sprzętu uzbrojenia i amunicji oraz prowadzenia prac nad nowymi rodzajami sprzętu⁸⁵.

Zgodnie z ustaleniami wewnętrznymi MSWojsk. oraz regulaminem wewnętrznym Departamentu Uzbrojenia ustalone zostały kompetencje szefa Departamentu Uzbrojenia oraz podległych mu osób zajmujących kierownicze stanowiska w departamencie. Szef Departamentu Uzbrojenia upoważniony był do podpisywania we własnym imieniu: rozkazów, zarządzeń, instrukcji do podległych mu zakładów uzbrojenia, korespondencji fachowej do państwowych i prywatnych wytwórni sprzętu uzbrojenia, wniosków i opinii do przełożonych i instytucji równorzędnych. W imieniu wiceministra MSWojsk. szef Departamentu Uzbrojenia przygotowywał zarządzenia, wyjaśnienia do dowódców DOK, innych ministerstw lub instytucji. Pisma te podpisywane były przez wiceministra MSWojsk. Szefowie wydziałów Departamentu Uzbrojenia mieli uprawnienia do podpisywania wychodzących pism w zakresie informacyjnym, wyjaśniającym lub ponagląjącym tylko do zakładów centralnych służby uzbrojenia z klauzulą „z rozkazu Szefa Departamentu Uzbrojenia”⁸⁶.

⁸⁵ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka...*, s. 149.

⁸⁶ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.20, Pismo szefa Departamentu Uzbrojenia nr L.16073/Og. z 9 VIII 1927 r., b.p.

Do 1932 r. nastąpiły kolejne zmiany organizacyjne. Departamentowi Uzbrojenia podporządkowane były w 1932 r. następujące zakłady i jednostki: Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia, GSU: nr 1 Warszawa, nr 2 Dęblin–Stawy, nr 4 Regny, PSU: nr 1 Modlin, nr 2 Lublin, nr 3 Grodno, nr 4 Łódź, nr 5 Kraków, nr 6 Lwów, nr 7 Poznań, nr 8 Toruń, nr 9 Brześć nad Bugiem, nr 10 Przemyśl, nr 11 Wilno, Szkoła Zbrojmistrzów, Szkoła Gazowa, Instytut Badań Materiałów Uzbrojenia, Wojskowy Instytut Przeciwigazowy, Zbrojownia nr 2 Warszawa, Warsztat Amunicyjny nr 1, Wojskowy Zakład Pirotechniczny, Wojskowa Wytwórnia Rakiet, Wojskowa Wytwórnia Sprzętu Przeciwigazowego, Warsztat Napraw Sprzętu Przeciwigazowego Szefostwa Uzbrojenia w DOK nr I-X. Należy zauważyć brak w zestawieniu GSU nr 3 Przemyśl oraz Zbrojowni nr 1, 3, 4, 5. Zakłady te zlikwidowano, a zadania, kadre i wyposażenie przeniesiono lub włączono do istniejących w tych samych miejscowościach PSU. Nie zlikwidowano natomiast numeracji poprzednio istniejących GSU i Zbrojowni z powodu „obawy wprowadzenia *haosu*” [pisownia oryginalna]⁸⁷. Zasadniczy układ zakładów i jednostek służby uzbrojenia zgodnie z powyższym zestawieniem zachowany został do 1939 r.

Kolejne zmiany w organizacji wojska zaszły w 1936 r. Powołany został Komitet Obrony Rzeczypospolitej (KOR), któremu przewodniczył Prezydent RP, a jego zastępcą był generalny inspektor sił zbrojnych. Organem wykonawczym KOR był Sekretariat Komitetu Obrony Rzeczypospolitej (Se-KOR), kierowany przez zastępcę szefa Sztabu Głównego.

W 1936 r. wprowadzono stanowisko II zastępcy szefa Departamentu Uzbrojenia, któremu podporządkowano zagadnienia przemysłowe, w tym prace badawcze nad nowymi rodzajami sprzętu, modernizacją sprzętu, produkcją materiałów uzbrojenia⁸⁸.

Na niższych szczeblach organizacyjnych WP struktury służby uzbrojenia przedstawiały się następująco.

Na szczeblu DOK w skład szefostwa uzbrojenia wchodził: szef w stopniu etatowym pułkownika, dwóch oficerów sztabowych (starszych), dwóch oficerów młodszych oraz dziewięciu szeregowych⁸⁹. Na początku 1939 r. wprowadzone zostało w DOK stanowisko kwatermistrza, któremu podporządkowane zostały funkcjonujące w ramach DOG szefostwa, w tym szefostwo uzbrojenia⁹⁰.

⁸⁷ CAW, Oddz. I SG, I.303.3.118, Referat szefa Departamentu Uzbrojenia dot. reorganizacji służby uzbrojenia – ustalenie stanów osobowych nr L.2761/32 z 30 IX 1932 r., Służba uzbrojenia na stopie wojennej, k. 96–97.

⁸⁸ A. Żebrowski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 172.

⁸⁹ J. Piątkowski, W. Płatek, *Organizacja służby uzbrojenia i uzbrojenie w Wojsku Polskim 1918–1950*, Warszawa 1985, s. 108.

⁹⁰ A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych Sił Zbrojnych II RP w latach 1936–1939*, Warszawa 2002, s. 203; W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV...*, s. 139.

W dywizji piechoty w czasie pokoju w skład sztabu dywizji wchodził szef służby uzbrojenia w stopniu etatowym mjr/kpt. W czasie mobilizacji komórka służby uzbrojenia powiększana była o jednego oficera, czterech podoficerów i trzech szeregowych⁹¹.

W pułku piechoty do służby uzbrojenia zaliczani byli: oficer broni i przeciwgazowy oraz dwóch podoficerów, w kompanii gospodarczej występował majster rusznikarz i podoficer rusznikarz, w każdym batalionie jeden podoficer broni i przeciwgazowy lub podoficer uzbrojenia, w każdej kompanii piechoty i w kompanii karabinów maszynowych podoficer broni. W pułku artylerii służbę uzbrojenia stanowili: zbrojmistrz oraz podoficer broni i przeciwgazowy, w baterii naprawczej pułku artylerii znajdował się warsztat puszkarski z obsadą dwóch puszkarzy podoficerów lub szeregowych oraz warsztat rusznikarski z obsadą dwóch rusznikarzy podoficerów lub szeregowych, w każdej baterii ogniowej był majster puszkarz podoficer lub szeregowy⁹². Przedstawiony zarys organizacji wskazuje, że korpus oficerów służby nie był więc liczny i rozbudowany.

Organy służby uzbrojenia na planowanych szczeblach operacyjnych (Kwatery Głównej Naczelnego Wodza oraz armii) organizowane były dopiero podczas mobilizacji⁹³.

Potrzeby oficerów na etaty przypisane do służby uzbrojenia według planów mobilizacyjnych na czas wojny były następujące:

- w dziale uzbrojenia 277 oficerów służby czynnej oraz 444 oficerów z rezerwy,
- w dziale chemiczno-gazowym 49 oficerów służby czynnej oraz 85 oficerów z rezerwy.

Dodatkowo potrzeby dotyczyły 139 oficerów służby czynnej i 53 oficerów rezerwy dla jednostek służby uzbrojenia z innych służb i broni (12 oficerów administracyjnych, 163 dowódców, specjalistów w walce chemicznej i 17 lekarzy specjalistów przeciwgazowych)⁹⁴.

Stan liczebny w korpusie oficerów uzbrojenia w służbie czynnej na dzień 23 marca 1939 r. przedstawiał się następująco: pułkownicy – 6, podpułkownicy – 34, majorowie – 81, kapitanowie – 166, porucznicy – 38, podporucznicy – 1 (oficer rezerwy powołany do służby czynnej), łącznie 323 oficerów⁹⁵.

⁹¹ J. Piątkowski, W. Płatek, *Organizacja służby uzbrojenia...*, s. 109.

⁹² *Ibidem*, s. 110; *Regulamin kwaterymistrzowski*, cz. III: *na szczeblu pułku (sam. batalionu, dywizjonu)*, projekt, Warszawa 1934, s. 3–4.

⁹³ A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych...*, s. 214, 225.

⁹⁴ CAW, Oddz. I SG, I.303.3.118, Referat szefa Departamentu Uzbrojenia dot. reorganizacji służby uzbrojenia, nr L 2761/32 z 30 IX 1932 r., Służba uzbrojenia na stopie wojennej, s. 133.

⁹⁵ R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 352–360.

Stanowiska często obsadzone były przez żołnierzy o niższych stopniach niż przewidywane etaty, co było wtedy normą. Stany ewidencyjne obsadzonych stanowisk w służbie nieznacznie odbiegały od potrzeb czasu pokoju (czasu P). Dodatkowo na etatach w komórkach uzbrojenia znajdowali się oficerowie z innych korpusów, najczęściej z korpusu oficerów artylerii, np. ostatni szef Departamentu Uzbrojenia płk Jerzy Englisch zaliczany był właśnie do korpusu osobowego oficerów⁹⁶.

Nieproporcjonalnie mała liczba oficerów młodszych oraz duża liczba stanowisk etatowych dla oficerów sztabowych (starszych) spowodowana była tym, że służba uzbrojenia pozyskiwała oficerów poprzez aplikację (pisownia oryginalna) w stopniach od porucznika (podporucznika) wzwyż, czyli przechodzenie z innych korpusów. Dodatkowo około 50% oficerów służby uzbrojenia powinno posiadać wyższe wykształcenie, co skutkowało utrzymywaniem dla nich możliwości awansowania w wyższych stopniach⁹⁷.

W latach 1918–1939 służbą uzbrojenia kierowali: gen. ppor. Antoni Kaczyński 1918–1922, gen. bryg. Kazimierz Dzierżanowski 1922–1923, gen. bryg. Kazimierz Pławski 1923–1926, gen. bryg. Tadeusz Jastrzębski 1926–1927, płk Kazimierz Kieszniewski 1927–1931, płk Mieczysław Maciejowski 1931–1938, płk Jerzy Englisch 1938–1939⁹⁸.

Rozwój sprzętu i przemysłu uzbrojenia

W WP po zakupach w 1920 r. występowało niezwykle nagromadzenie różnych rodzajów sprzętu. Można było wyróżnić podstawowe trzy typy karabinków francuskich, cztery austriackich, trzy niemieckich, dwa rosyjskich i jeden angielski. Podobna różnorodność utrzymywała się w dziedzinie broni maszynowej i sprzęcie artyleryjskim, gdzie występowało dziewięć typów dział austriackich, sześć typów dział niemieckich, dwa typy dział rosyjskich. Sytuacja ta niezwykle komplikowała zaopatrywanie jednostek w amunicję. Trudności wynikające z różnorodności broni przezwyciężano, ujednolicając sprzęt w poszczególnych pułkach, dywizjach lub poprzez wymianę sprzętu z innymi krajami, najstarsze typy sprzętu były stopniowo wycofywane z użycia.

Celem ujednolicenia wyposażenia wojsk w broń strzelecką w czerwcu 1921 r. Rada Wojenna przyjęła jako podstawowy rodzaj broni 7,92 mm karabin typu Mauser⁹⁹. Pozwoliło to na planowe ujednolicenie Wojska

⁹⁶ *Ibidem*, s. 156.

⁹⁷ CAW, Oddz. I SG, I.303.3.118, Referat szefa Departamentu Uzbrojenia dot. reorganizacji służby uzbrojenia, nr L 2761/32 z 30 IX 1932 r., Służba uzbrojenia na stopie wojennej, s. 98.

⁹⁸ Ustalenia własne na podstawie analizy dokumentów w CAW.

⁹⁹ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski...*, s. 87.

Polskiego w sprzęt strzelecki poprzez (oprócz wymiany) uruchomienie napraw, a następnie produkcję tej broni.

Po zakończeniu wojny w 1921 r. realizowano dalsze prace związane z modernizacją sprzętu. W latach 1926–1930 zmodernizowano 400 szt. rosyjskich 76,2 mm armat wz. 1902, dostosowując je do strzelania 75 mm amunicją i oznaczając jako armaty wz. 1902/26. Zmodernizowano poaustriackie 100 mm haubice wz. 14 poprzez zastosowanie nowych dłuższych luf¹⁰⁰.

Konieczność rozbudowy przemysłu zbrojeniowego wynikająca z doświadczeń wojny zainicjowana została uchwałą Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 29 kwietnia 1922 r. W 1923 r. rozpoczęto, poprzez utworzony w 1922 r. Centralny Zarząd Wytwórni Wojskowych (CZWW), budowę czterech zakładów zlokalizowanych głównie w tzw. trójkącie bezpieczeństwa¹⁰¹, rozszerzonym później na Centralny Okręg Przemysłowy (COP), tj. Państwową Fabrykę Broni Ręcznej w Radomiu, Państwową Wytwórnę Amunicji Działowej i Karabinowej w Skarżysku, Państwową Wytwórnę Prochów i Materiałów Kruszących w Zagożdżoniu (Pionkach) oraz Państwową Fabrykę Sprawdzianów¹⁰² w Warszawie. W kwietniu 1927 r. dokonano zmiany w nadzorze nad tymi zakładami, wyodrębniono z rozwiązanego CZWW i usamodzielniono: Państwową Fabrykę Karabinów w Warszawie oraz fabryki w Radomiu, Skarżysku i Warszawie, łącząc je w jedno przedsiębiorstwo o nazwie Państwowe Wytwórnie Uzbrojenia w Warszawie (PWU). Natomiast Państwowa Wytwórnia Prochów i Materiałów Kruszących w Zagożdżoniu (Pionki) została usamodzielniona jako Państwowa Wytwórnia Prochów i Materiałów Kruszących w Zagożdżoniu w powiecie kozienickim (PWP)¹⁰³.

8 grudnia 1924 r. podpisano traktat z Francją, w wyniku którego zakupiono 900 dział. Pozwoliło to na uzupełnienie stanów w jednostkach oraz odtworzenie zapasów mobilizacyjnych. W latach 1929–1935 realizowano kolejne zamówienia. Zakupiono we Francji 105 mm armaty wz. 1929

¹⁰⁰ M. Laskowski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 192.

¹⁰¹ Pomysłodawcą lokalizacji przemysłu zbrojeniowego w tak ograniczonym geograficznie obszarze trójkąta bezpieczeństwa był ówczesny minister spraw wojskowych gen. Kazimierz Sosnkowski, por. L. Erenfeicht, *90 lat fabryki broni w Radomiu 1925–2015. Cz. 1, „Strzał”* 2015, nr 6, s. 79; W. Włodarkiewicz [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 5.

¹⁰² Sprawdzian – narzędzie służące do sprawdzenia wykonania uzbrojenia zgodnie z normami oraz zachowania norm w trakcie użytkowania sprzętu.

¹⁰³ Rozporządzenie Rady Ministrów z 22 IV 1927 r. o wydzieleniu z ogólnej administracji państwowej Państwowej Wytwórni Prochu i Materiałów Kruszących w Zagożdżoniu w powiecie kozienickim oraz Państwowej Fabryki Karabinów w Warszawie, Państwowej Fabryki Broni Ręcznej w Radomiu, Państwowej Wytwórni Amunicji Działowej i Karabinowej w Skarżysku oraz Państwowej Fabryki Sprawdzianów w Warszawie (Dz.U. RP 1927, nr 43, poz. 382).

i 155 mm haubice wz. 1917 wraz z licencją na ich produkcję, w Czechach zakupiono 220 mm moździerz wz. 1932 i rozpoczęto studia nad własnymi polskimi konstrukcjami: 75 mm armatą polową, 100 mm haubicą, 75 mm armatą przeciwlotniczą¹⁰⁴.

W Fabryce Karabinów w Warszawie produkowano 7,92 mm karabiny Mauser, od 1930 r. na licencji Browninga 7,92 mm ręczne karabiny maszynowe wz. 28, od 1931 r. 7,92 mm ciężkie karabiny maszynowe wz. 30. Od 1933 r. produkowano oparte konstrukcyjnie na wymienionych karabinach lotnicze karabiny maszynowe. W Fabryce Broni w Radomiu przejęto produkcję 7,92 mm karabinów Mauser, w 1931 r. rozpoczęto produkcję 7,62 mm rewolwerów Nagant, a w 1936 r. 9 mm pistoletów wz. 36 VIS. Dodatkowo w Radomiu remontowano wcześniejsze wersje kb Mauser. Produkcja własnej broni strzeleckiej umożliwiła przezbrojenie WP w jednolity sprzęt strzelecki polskiej produkcji.

W unowocześnieniu wojska istotną rolę miał odegrać rozwijany w latach 1937–1939 COP, gdzie planowano budowę nowych oraz rozwijanie istniejących zakładów zbrojeniowych. Pełna zaplanowana produkcja w nowych zakładach COP miała być realizowana od 1940/1941 r.

W drugiej połowie lat trzydziestych rozpoczęto produkcję 7,92 mm karabinów przeciwpancernych wz. 35, 46 mm granatników piechoty wz. 36, 37 mm armat przeciwpancernych wz. 1936, 40 mm armat przeciwlotniczych wz. 1936, 75 mm armat przeciwlotniczych wz. 37 i 38, 20 mm najcięższych karabinów maszynowych¹⁰⁵ w wersji czołgowej i przeciwlotniczej. Wykonano prototypy 9 mm pistoletu maszynowego, 7,92 mm karabinu samopowtarzalnego, zmodernizowanych ręcznego i ciężkiego karabinu maszynowego, 75 mm armaty polowej, 100 mm haubicy, 120 mm moździerza, 155 mm armaty dalekonośnej, 310 mm ciężkiego moździerza, 47 mm armaty przeciwpancernej¹⁰⁶. Produkcję 100 mm haubic w Hucie Stalowa Wola, gdzie wybudowano hutę stali jakościowej i hutę aluminium, rozpoczęto w 1938 r. W dalszej przyszłości planowano mechanizację armii, chociaż w tym przypadku słaby rozwój własnego przemysłu motoryzacyjnego nie pozwalał na szybki postęp w tej dziedzinie.

Różnorodność występującej broni strzeleckiej wymusiła uregulowanie kwestii unifikacji, podziału broni strzeleckiej i zasad jej przydziału. Cały zapas broni podzielony został na trzy kategorie: broń pierwszorzędną, drugorzędną i trzeciorzędną¹⁰⁷. Do broni pierwszorzędnej zaliczono: 7,92 mm kb/

¹⁰⁴ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski...*, s. 184–221; M. Laskowski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 193–194.

¹⁰⁵ Dziś broń o tym kalibrze zaliczamy do artylerii.

¹⁰⁶ H. Wojtulewski [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 208–210.

¹⁰⁷ CAW, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32.9, Rozkaz o podziale broni ręcznej Sz. Gen. Oddział I., nr L.1438/MOB z 20 IV 1925 r., b.p.

kbk niemieckie wz. 98, 8 mm kb/kbk francuskie Lebel i Bertier, 8 mm kb/kbk austriackie wz. 95, 7,62 mm kb/kbk rosyjskie przeznaczone do przeróbki na kaliber 7,92 mm, 7,7 mm kb angielskie. Do broni drugorzędnej zaliczono: 7,92 mm kb/kbk Mauser wz. 88, kb/kbk Mauser o nietypowym kalibrze, karabiny włoskie, japońskie, rosyjskie oraz 11 mm kb Gras. Do broni trzeciorzędowej zaliczono pozostałe nietypowe karabiny meksykańskie, rumuńskie, karabiny czarnoprochowe i karabiny rozkalibrowane. Broń pierwszorzutowa niemiecka i francuska przeznaczona została dla oddziałów wojskowych piechoty, artylerii i innych rodzajów wojsk, broń pierwszorzutowa austriacka dla żandarmerii, KOP, policji państwowej. Broń drugorzędna przeznaczona została dla wojskowych formacji tyłowych, oddziałów ochrony, oddziałów niewalczących, Straży Leśnej. Broń trzeciorzędową uznano za możliwą do zbycia poza wojsko za opłatą dla samoobrony i osadników. Szczegóły przydziału broni regulował plan mobilizacyjny, ustalenia pozostawiono w gestii szefa Sztabu Generalnego poprzez szefa Oddziału I. Wymianę broni zużytej i niesprawnej oraz realizację zarządzeń wykonawczych w powyższej kwestii pozostawiono w gestii szefa Departamentu III Artylerii i Uzbrojenia MSWojsk.¹⁰⁸

Kompleksowo gospodarka uzbrojenia została uporządkowana pod koniec lat dwudziestych XX w., kiedy zostały wprowadzone przez MSWojsk. stosowne przepisy wykonawcze. Nowe instrukcje dotyczyły zarówno wspólnych zasad prowadzenia gospodarki przez służby zabezpieczające, jak i szczegółowych zasad dotyczących gospodarki mieniem służby uzbrojenia¹⁰⁹. Departament Uzbrojenia wydawał instrukcje oraz coroczne wytyczne podsumowujące realizację zadań w roku bieżącym oraz ustalające zadania (w zakresie ogólnym, ewidencji, zaopatrywania, napraw, spraw mobilizacji mienia uzbrojenia itp.) dla zakładów i personelu służby uzbrojenia na kolejny rok. Departament sprawował również nadzór w zakresie gospodarki mieniem uzbrojenia w podległych DOK. Natomiast nadzór nad gospodarką mieniem uzbrojenia w oddziałach sprawował szef z szefostwem uzbrojenia w DOK, prowadził on również ewidencję całości mienia za oddziały i zakłady uzbrojenia (składnice) stacjonujące na terenie danego DOK.

Szkolnictwo służby

Odrębność służby uzbrojenia od artylerii wynikała również z istotnego faktu przyporządkowania korpusów osobowych tych dwóch formacji do

¹⁰⁸ *Ibidem*, w nazwach broni zastosowano pisownię oryginalną, dla większej czytelności dodano kalibry broni niewystępujące w treści rozkazu.

¹⁰⁹ W dokumentacji archiwalnej jest znaczna liczba projektów instrukcji dot. np. gospodarki mobilizacyjnej, przejścia gospodarki z czasu P na czas W, zob. CAW, Departament Artylerii i Uzbrojenia, I.300.32.43.

dwóch różnych grup. Korpus oficerów artylerii umieszczony był w grupie oficerów broni, natomiast korpus oficerów i urzędników wojskowych służby uzbrojenia umieszczony był w grupie oficerów służby specjalnej i urzędników wojskowych¹¹⁰. Mimo takiego podziału sprawy personalne dla korpusu oficerów i urzędników wojskowych służby uzbrojenia prowadził tak jak dla korpusu oficerów artylerii Departament Artylerii i Uzbrojenia (od 1927 r. Departament Artylerii). Dodatkowo oficerowie korpusu służby uzbrojenia zobowiązani byli do okresowego przechodzenia do służby w korpusie odpowiedniej broni (tj. korpusie oficerów artylerii), pozostając jednak na pierwotnym etacie, zaś po tym okresie wracali do swojego korpusu (korpusu oficerów uzbrojenia)¹¹¹. Z tego powodu oraz z faktu, że służba uzbrojenia posiadała ograniczoną liczbę etatów dla oficerów młodszych, nie doszło (choćby były takie próby) do powołania oddzielnej szkoły podchorążych służby uzbrojenia, która mogłaby kształcić kandydatów bezpośrednio ze środowiska cywilnego. Kadry oficerskie pozyskiwano więc do służby z innych korpusów, głównie z artylerii, organizując dla nich np. doraźne kursy w Szkole Zbrojmistrzów (Szkole Uzbrojenia)¹¹². Natomiast ewidentną koniecznością dla organizującej się służby uzbrojenia było zorganizowanie szkolnictwa specjalistycznego w specjalnościach na potrzeby służby w niższych korpusach, tj. podoficerów i szeregowców. Dla potrzeb zbrojowni oraz okręgowych warsztatów uzbrojenia Departament Artyleryjski już w grudniu 1918 r. powołał Centralną Szkołę Rusznikarską, ulokowaną w Zbrojowni nr 2 w Warszawie¹¹³, w której przygotowywano majstrów – rusznikarzy i mechaników broni strzeleckiej. Potrzeby szkolenia w kolejnych specjalnościach skutkowały tym, że w 1920 r. w Warszawie powołane zostały kolejne szkoły uzbrojenia: Centralna Szkoła Puskarska kształcąca majstrów mechaników sprzętu artyleryjskiego, Centralna Szkoła Pyrotechników, kształcąca majstrów pirotechników w zakresie amunicji i materiałów wybuchowych oraz Centralna Szkoła Składmistrzów, kształcąca magazynierów broni i amunicji. Dowódca każdej ze szkół posiadał uprawnienia dowódcy samodzielnego batalionu/dywizjonu o stopniu etatowym ppłk/mjr. Do szkół

¹¹⁰ Dekret Naczelnego Wodza o podziale oficerów i im równorzędnych na grupy i korpusy personalne. DRTMSWojsk. 1920, nr 2, poz. 13.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Dostępne źródła nie potwierdzają szkolenia podchorążych na oficerów w Oficerskiej Szkole Uzbrojenia, jedynie A. Nawrocki za S. Rutkowskim, *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, Warszawa 1970, s. 80, ujmując o kształceniu podchorążych w Szkole Uzbrojenia, nie potwierdza tego też analiza roczników oficerskich, prawdopodobnie autor miał na myśli prowadzone tam kursy oficerskie, zob. A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych...*, s. 64.

¹¹³ B. Krupiński, *80 lat w służbie uzbrojenia, zarys historii Centrum Szkolenia Uzbrojenia i Elektroniki 1921–2001*, Olsztyn 2001, s. 11.

przyjmowano podoficerów oraz szeregowców po szkoleniu rekruckim (podstawowym), szkolenie zasadnicze w tych szkołach trwało rok i zakończone było egzaminem¹¹⁴. Szkoły zostały umiejscowione w wytypowanych centralnych zakładach służby uzbrojenia jako ich etatowe części organizacyjne, co ułatwiało organizację, wykorzystywanie infrastruktury oraz prowadzenie procesu szkolenia.

Co niezwykle interesujące, w Tymczasowej organizacji służby uzbrojenia planowano powołanie również szkół oficerskich na potrzeby służby uzbrojenia: szkoły inżynierii uzbrojenia dla oficerów, urzędników wojskowych i inżynierów służby uzbrojenia na 30 słuchaczy oraz szkoły techniki uzbrojenia dla oficerów i urzędników wojskowych służby uzbrojenia na 60 słuchaczy¹¹⁵. Nie podano jednak, przy jakim zakładzie centralnym służby te szkoły mają funkcjonować. W kolejnych dostępnych materiałach o wymienionych szkołach uzbrojenia już się nie wspomina. Sądzić należy, że po zakończeniu wojny polsko-radzieckiej i zmniejszonych potrzebach kształcenia zrezygnowano z organizacji oddzielnej szkoły uzbrojenia dla oficerów, przyjmując pozyskiwanie kadr oficerskich do służby uzbrojenia po stosownych kursach z grupy oficerów broni, głównie z korpusu oficerów artylerii.

Po zakończeniu wojny w 1921 r. nastąpiła centralizacja istniejących szkół uzbrojenia, które zostały rozwiązane, a na ich miejsce powołano Centralną Szkołę Zbrojmistrzów w Warszawie. Komenda szkoły zlokalizowana została na terenie cytadeli w Warszawie w bud. nr 13 z czterema wydziałami. Poszczególne wydziały otrzymały numeracje wg kolejności powołania macierzystych szkół: wydział I – rusznikarski, wydział II – puszkarski, wydział III – pirotechniczny, wydział IV – składmistrzów¹¹⁶.

Rozkazem MSWojsk. Szt. Gen. L.5500/Og/25 z 5 września 1925 r. zmieniono nazwę szkoły na Szkołę Zbrojmistrzów, a rozkazem MSWojsk. Dep. Dow. Og.L.254/tjn. Org. 35 z 1 czerwca 1935 r. Szkołę Zbrojmistrzów przemianowano na Szkołę Uzbrojenia, jej nowym komendantem wyznaczony został ppłk Karol Błaszkwicz¹¹⁷.

¹¹⁴ Centralna Szkoła Puszkarska powołana została rozkazem MSWojsk., DRTMSWojsk. 1920, nr 2, poz. 6; Centralna Szkoła Pirotechników powołana została rozkazem MSWojsk., DRTMSWojsk. 1920, nr 5, poz. 77. W dziennikach tajnych z 1920 r. brak jest rozkazu MSWojsk. o powołaniu Centralnej Szkoły Składmistrzów; szkoła ta została powołana rozkazem szefa Departamentu Uzbrojenia nr 51 z 29 XI 1920 r., zob. B. Krupiński, *80 lat w służbie uzbrojenia...*, s. 15, chociaż już wspomina się o tej szkole w wydanej 19 dni wcześniej *Tymczasowej organizacji służby uzbrojenia* z 10 XI 1920 r.

¹¹⁵ CAW, Departament Uzbrojenia, I.300.35.23, *Tymczasowa Organizacja Służby Uzbrojenia*, 10 XI 1920 r., s. 12.

¹¹⁶ B. Krupiński, *80 lat w służbie uzbrojenia...*, s. 16–17.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 20–21.

Wykształcenie wyższe oficerowie korpusu służby uzbrojenia mogli zdobywać na uczelniach cywilnych i wojskowych (głównie na politechnikach bądź w Wyższej Szkole Wojennej «dalej WSWoj.» w Warszawie).

Interesującym zagadnieniem były próby organizowania wojskowej wyższej szkoły technicznej i wyższej szkoły artylerii. Pierwszą próbę organizacji takiej szkoły po odzyskaniu niepodległości podjęto w sierpniu 1919 r., kiedy w MSWojsk. opracowano tymczasowy statut politechniki wojskowej o randze uniwersytetu cywilnego. Miała ona kształcić oficerów wszystkich rodzajów broni i służb w trzyletnim okresie nauki, a studenci mieli rekrutować się z absolwentów szkół podchorążych. Lokalizacja politechniki wojskowej planowana była we Lwowie¹¹⁸. Wobec trudności wynikających głównie z braku wystarczającej liczby kadry zarzucono pomysł samodzielnej politechniki wojskowej, ustalono natomiast powołanie autonomicznego wydziału wojskowego przy Politechnice Lwowskiej, który funkcjonował tylko w jednym roku akademickim 1921/1922¹¹⁹.

W związku z niepowodzeniem organizacji politechniki wojskowej oraz wydziałów wojskowych przy uczelniach cywilnych podjęto próbę uruchomienia szkół wojskowych o średnim poziomie nauczania z kontynuowaniem nauki na poziomie wyższym w porozumieniu z uczelnią cywilną¹²⁰. Jeszcze w styczniu 1921 r. szef Departamentu II Technicznego Ministerstwa Spraw Wojskowych we wniosku do Spraw Wojskowych przedstawił koncepcję kształcenia oficerów w specjalnościach technicznych, w tym artyleryjskiej, automobilowej, aeronautycznej, łączności, saperskiej, kolejowej i geograficznej¹²¹. Efektem prac było powołanie 23 czerwca 1922 r. w Warszawie Głównej Szkoły Artylerii i Inżynierii, mającej kształcić przyszłych inżynierów wojskowych przez okres trzech lat. Brak jednak bazy socjalnej i dydaktycznej spowodował, że Wydział Artyleryjski i Wydział Inżynierii umiejscowiono odpowiednio w Obozie Szkolnym Artylerii w Toruniu i Obozie Szkolnym Saperów w Warszawie. Przywołane trudności w połączeniu z brakami kadrowymi spowodowały, że 6 czerwca 1923 r. Marszałek Józef Piłsudski podjął decyzję o rozwiązaniu tej szkoły i powołaniu oddzielnych dwóch szkół oficerskich¹²².

Aby zaspokoić potrzeby kadrowe na wykwalifikowaną wojskową kadrę techniczną, związane z procesem modernizacji wojska i z rozwojem

¹¹⁸ J. Piłatowicz, *Kształcenie inżynierów dla potrzeb wojska w Polsce okresu międzywojennego*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1990, t. XXXIII, s. 291–293.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 294–298.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 299.

¹²¹ Z. Moszumański, *Projekt utworzenia wyższej szkoły artylerii. Koncepcja jej organizacji i zadań opracowana w 1938 r.*, „Studia Artyleryjskie” 2012, t. 3, s. 173.

¹²² *Ibidem*, s. 174.

przemysłu, wytypowani oficerowie byli kierowani na studia techniczne głównie na Politechnikę Warszawską, Politechnikę Lwowską oraz na studia we Francji¹²³. W 1929 r. ponownie rozpoczęto szkolenie inżynierów wojskowych na Politechnice Warszawskiej. Powołane zostały sekcje wojskowe o łącznym corocznym limicie 50 miejsc¹²⁴. Studenci ostatnich dwóch lat studiów mogli kontynuować naukę w sekcji Uzbrojenia na Wydziale Mechanicznym, sekcji elektrotechniki na Wydziale Elektrycznym lub sekcji broni chemicznej na Wydziale Chemicznym¹²⁵. Absolwenci politechniki, oficerowie artylerii nie wracali już jednak do jednostek artyleryjskich, lecz przechodzili do pracy w komórkach służby uzbrojenia lub kierowani byli do pracy w przemyśle wojennym (ok 25% wszystkich kierowanych do pracy w przemyśle wojskowym absolwentów politechnik to przedstawiciele służby uzbrojenia)¹²⁶.

Wykształcenie wyższe można było uzyskać również w WSWoj. w Warszawie. Szkoła ta posiadała status wyższego zakładu naukowego i miała w swojej strukturze organiczną katedrę artylerii. Słuchacze oprócz wykładów z taktyki artylerii na szczeblu pułku, dywizji i armii przerabiali zagadnienia związane z zabezpieczeniem działalności artylerii, w tym techniczne i taktyczne możliwości artylerii, dopuszczalne normy zużycia amunicji, budowę i wytrzymałość sprzętu¹²⁷.

Pod koniec lat trzydziestych podjęto ponowną próbę akademizacji szkół wojskowych, w tym powołania wyższej szkoły artylerii. W 1938 r. ówczesny szef Departamentu Artylerii wystosował w tej sprawie dokument do I wiceministra spraw wojskowych, powołując się na potrzeby wojsk artyleryjskich, jak i również na istniejące podobne szkoły w Niemczech, we Francji i w ZSRR¹²⁸, precyzyjnie określając proponowane rozwiązania i organizację kształcenia.

¹²³ J. Piłatowicz, *Kształcenie inżynierów...*, s. 300.

¹²⁴ Litwinowicz podaje, że na Politechnice Warszawskiej powołany został Wydział Wojskowy, lecz Piłatowicz informuje jedynie o sekcjach wojskowych na wydziałach cywilnych, por. J. Piłatowicz, *Kształcenie inżynierów...*, s. 302, 312; A. Litwinowicz [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 44.

¹²⁵ W ramach limitów kształcono oddelegowanych na studia oficerów oraz w ramach stypendiów wojskowych inżynierów cywilnych. Przez 10 lat wykształcono w sekcjach wojskowych ponad 150 inżynierów wojskowych, z których aż 60 zatrudniono w służbie uzbrojenia, J. Piłatowicz, *Kształcenie inżynierów...*, s. 302, 305.

¹²⁶ Z. Moszumański, *Projekt utworzenia wyższej szkoły artylerii...*, s. 176.

¹²⁷ R. Łoś, *Artyleria polska...*, s. 116.

¹²⁸ Podano przykłady wyższych szkół artyleryjskich. Niemcy przed I wojną światową posiadali Wojskową Akademię Techniczną Militar-technische Akademie. Po wojnie Instytut Techniczny Uzbrojenia i Komisję Badań Sprzętu. Francja posiadała Wyższą Szkołę Politechniczną École Polytechnique. W Rosji funkcjonowała akademie artyleryjska Michajłowska Akademia

Powołanie szkoły z realizacją takiego programu dałoby możliwość kształcenia kadry inżynierskiej zarówno na potrzeby rozwijającej się służby uzbrojenia, jak i wykształconych kadr dowódczych dla artylerii. Niestety, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, właściwe do spraw szkolnictwa, nie wyraziło zgody na powołanie Wyższej Szkoły Artylerii, a pełne prawa szkoły wyższej otrzymała tylko Wyższa Szkoła Inżynierii¹²⁹. Idea Wyższej Szkoły Artylerii o profilu technicznym została zrealizowana dopiero po wojnie, chociaż w trochę innej formule, poprzez powołanie oddzielnej Wyższej Szkoły Artylerii, później Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Rakietowych i Artylerii w Toruniu oraz Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie.

Działalność w warunkach polowych

Niezwykłe interesującym zagadnieniem jest przygotowanie służby uzbrojenia do wykonywania zadań w warunkach polowych i w planowanych działaniach wojennych. Realizowane ono było z wykorzystaniem doświadczeń z lat 1919–1921 oraz wprowadzanych procedur z armii sojuszniczych (Francji). Konieczność ustalenia jednolitej doktryny dla WP (zarówno broni głównych, jak i służb) była jednym z powodów wydawania (początkowo tymczasowych) instrukcji, w których ujęte zostały podstawowe zadania broni i służb. Już w 1921 r. ustalono, że poszczególne służby miały za zadanie zaspokojenie potrzeb wojsk, a szefowie służb zostali podporządkowani właściwym dowódcom i ich sztabom¹³⁰. Poprzez wypracowanie w połowie lat trzydziestych XX w. w Wyższej Szkole Wojennej jednolitego systemu zaopatrywania i ewakuacji oraz wydanie regulaminów kwatermistrzowskich usankcjonowany został powyższy system z rolą dowódcy, szefa sztabu i podporządkowanego mu kwatermistrza do kierowania działalnością służb na szczeblu pułku i dywizji¹³¹ oraz armii¹³². W 1936 r. przyjęty został jednolity system wojennego zaopatrywania i organizacji kwatermistrzostwa na szczeblu Naczelnego Dowództwa i armii, w którym całość dowodzenia (w tym organizowanie zabezpieczenia wojsk) również skupiona została w rękach dowódcy (szefa sztabu). Wprowadzona została zasada wydawania

Artyleryjska (ros. Михайловская артиллерийская академия), przekształcona w ZSRR na Akademię im. F. E. Dzierżyńskiego, zob. Z. Moszumański, *Projekt utworzenia wyższej szkoły artylerii...*, s. 177–183.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 184.

¹³⁰ *Regulamin służby polowej*, t. I, O.2/1921, Warszawa 1921, s. 13.

¹³¹ *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. II: *na szczeblu dywizji (SBK)*, projekt, Warszawa 1934, s. 1–6; *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. III..., s. 1–2.

¹³² *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. I: *na szczeblu armii*, projekt, Warszawa 1935.

jednolitych rozkazów operacyjnych i kwatermistrzowskich przez dowódcę (szefa sztabu), a kwatermistrz z urzędu został zastępcą szefa sztabu. Ustalone zostały również warunki podziału państwa na obszar krajowy i wojenny oraz jednolite zasady zaopatrywania, ewakuacji i transportu¹³³. Usankcjonowanie powyższych zasad pozwoliło na wydawanie niezbędnych instrukcji służb, już nie w formie projektów (szczegółowych i z dzisiejszego punktu widzenia bardzo interesujących), ale obowiązujących regulaminów¹³⁴.

Służba uzbrojenia została ujęta, zgodnie z regulaminem kwatermistrzowskim, jako jedna ze służb zaopatrywania i ewakuacji¹³⁵. W wydanym, już obowiązującym, regulaminie nie użyto takiej klasyfikacji, precyzując natomiast zadania samej służby jako zaopatrywanie jednostek walczących w materiał uzbrojenia, ewakuację, naprawę tego materiału, prowadzenie ewidencji materiałowej oraz administrowanie personelem służby uzbrojenia¹³⁶. Do jednych z najważniejszych zagadnień w służbie w warunkach polowych należało gromadzenie i utrzymanie zapasów materiałów uzbrojenia. Przyjęty został następujący podział zapasów: zapasy ruchome uzbrojenia stanowiła amunicja przy żołnierzach, w transporcie na wozach amunicyjnych w pododdziałach i w kolumnach amunicyjnych na szczeblu Wielkiej Jednostki (dalej WJ) (Dywizji Piechoty, Brygady Kawalerii) oraz na transportach kolejowych lub w grupach marszowych na szczeblu armii¹³⁷; zapasy nieruchome uzbrojenia czyli zapasy stacjonarne amunicji z wykorzystaniem składnic na stacjach kolejowych, magazynowych i segregacyjnych lub drogowych mogły być organizowane dopiero od szczebla armii wzwyż. Warsztaty uzbrojenia przewidywano do rozwinięcia dopiero w czasie mobilizacji, niestety, nie od szczebla dywizji, ale dopiero od szczebla związków operacyjnych, w ramach warsztatów uzbrojenia armii (w składzie pociągu warsztatowego z odpowiednim wyposażeniem i materiałami oraz wchodzących w jego skład trzech czołówek warsztatowych na samochodach). Sprzęt i wyposażenie dla warsztatów przechowywane były i mobilizowane przez wyznaczone zbrojownie i składnice uzbrojenia. Warsztaty uzbrojenia armii planowano do rozmieszczenia na tyłach w pobliżu stacji kolejowych lub węzłów szos w pobliżu składnic magazynowych¹³⁸. GSU i PSU oraz oddziały, które prowadziły

¹³³ W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów...*, s. 26–32.

¹³⁴ *Regulamin służby uzbrojenia...*

¹³⁵ *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. II..., s. 6.

¹³⁶ *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 1.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 26, 34, 38.

¹³⁸ Dywizyjne zakłady uzbrojenia (w PUD) zostały rozwiązane po zmianie WP w 1921 r. w strukturę pokojową, M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926...*, s. 17. Warsztaty uzbrojenia armii mobilizowane były przez Zbrojownię nr 2, przy udziale kadr Zbrojowni nr 1 i nr 3 oraz Składnice Uzbrojenia nr 1, nr 5 i nr 10. W kampanii polskiej 1939 r.

ewidencję mienia służby uzbrojenia w czasie pokoju prowadziły ją również w czasie wojny. Struktury mobilizowane i organizowane w czasie wojny (Naczelny Szef Uzbrojenia, Szef Uzbrojenia Armii, Szef Uzbrojenia WJ oraz ich organy wykonawcze – pododdziały parkowe) miały zadanie prowadzenia ewidencji (jednostkowej, kalkulacyjnej). Istniejące w czasie P GSU i PSU również przechodziły na dodatkowe prowadzenie ewidencję wg wzorów czasu W, odpowiednio do ewidencji prowadzonej na szczeblu Naczelnego Szefa Uzbrojenia czy Szefa Uzbrojenia Armii¹³⁹. Dowódcy pododdziałów, oddziałów i WJ mieli obowiązek składania do swoich bezpośrednich przełożonych codzienne meldunki amunicyjne o stanie amunicji¹⁴⁰.

Służbą uzbrojenia, na obszarze wojennym kierował Naczelny Szef Uzbrojenia, który wchodził w skład Kwatery Głównej Naczelnego Wodza., miał do dyspozycji 9 oficerów oraz 14 podoficerów i szeregowców. Naczelnemu Szefowi Uzbrojenia podlegały wytypowane składnice uzbrojenia (GSU lub PSU) oddane do dyspozycji Naczelnego Wodza.

Na podstawie wspomnień płk. Karola Błaszkwicza¹⁴¹, 1 września 1939 r. podział składnic uzbrojenia zrealizowany został według planowanych założeń. W okręgach zachodnich składnice uzbrojenia w Poznaniu, Toruniu, GałkóWKu, PomiechóWKu, Krakowie i w Kłaju zostały oddane do dyspozycji dowódcom armii. Naczelny Szef Służby Uzbrojenia dysponował mieniem w GSU oraz w PSU na wschodzie kraju.

Na szczeblu armii szef uzbrojenia dysponował zespołem liczącym 10 oficerów, 16 podoficerów i szeregowców oraz kompanią parkową uzbrojenia i warsztatem uzbrojenia armii. Podlegał mu kierownik zaopatrywania polowego służby uzbrojenia ze składnicą uzbrojenia. Kierownik zaopatrywania polowego służby uzbrojenia odpowiadał za przyjmowanie transportów amunicji z kraju, zestawienia pociągów amunicyjnych, wysyłkę amunicji do WJ, ewakuacje uszkodzonego sprzętu w głąb kraju. Kompania parkowa uzbrojenia, składająca się z plutonów parkowych przeznaczona była do obsługi składów i stacji zaopatrywania armii (stacji magazynowych i segregacyjnych lub stacji rozdzielczej uzbrojenia), eskorty pociągów amunicyjnych oraz do zaopatrywania stacji (ośrodków) lub organizowanych

wykorzystywane były wyłącznie na szczeblu armii z zadaniem wsparcia technicznego podporządkowanych armii WJ, zob. CAW, Oddz. IV SG, I. 303.7.88, Pismo szefa Departamentu Uzbrojenia z 14 VII 1935 r. Urealnienie organizacji wojennej służby uzbrojenia, k. 1–3.

¹³⁹ *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 17–37.

¹⁴⁰ *Instrukcja zaopatrywania w amunicję...*, s. 24–26; *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. III..., s. 30; *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 17–37.

¹⁴¹ K. Błaszkwicz [w:] *Wrzesień 1939. Przemysł zbrojeniowy...*, s. 180–181. Płk Karol Błaszkwicz był w okresie od 5 IV 1933 r. do 30 VIII 1939 r. komendantem Centralnej Szkoły Uzbrojenia oraz w okresie od 31 VIII 1939 r. do 17 IX 1939 r. naczelnym szefem służby uzbrojenia w Kwaterze Głównej Naczelnego Wodza.

składów stacyjnych (drogowych) materiałów uzbrojenia. Zgromadzone zapasy stanowiły podstawę do zaopatrzenia jednostek armijnych (WJ i samodzielnych oddziałów). Warsztat uzbrojenia armii składał się z pościgu warsztatowego i czołówek warsztatowych. Planowano dokonywanie w nich napraw sprzętu uzbrojenia (broni ręcznej, maszynowej artyleryjskiej), sprzętu przeciwgazowego, kuchni polowych i wozów specjalnych z jednostek wojskowych wchodzących w skład danej armii. W razie konieczności czołówki warsztatowe mogły być kierowane w rejon rozwinięcia WJ. Szcupłość posiadanych środków spowodowała, że połowe warsztaty uzbrojenia skoncentrowano tylko na szczuble armii z zadaniem wspierania podległych WJ¹⁴².

Na szczuble WJ szef uzbrojenia odpowiadał za odbiór, rozdział, zaopatrzenie i ewakuację materiału uzbrojenia w podległych oddziałach. Do dyspozycji posiadał pluton parkowy uzbrojenia, który służył do obsługi organizowanych stacji, ośrodków, składów zaopatrywania oraz do rozdziału materiałów uzbrojenia z przeznaczeniem dla poszczególnych oddziałów. W brygadach kawalerii oraz w brygadach zmotoryzowanych powyższe zadania realizował oficer służby uzbrojenia z podległą drużyną parkową uzbrojenia¹⁴³. Na szczuble WJ nie organizowano warsztatów uzbrojenia. Na szczuble pułku piechoty (artylerii, kawalerii) nie przewidywano zapasów ruchomych amunicji, oficer broni nie posiadał pododdziałów parkowych. Zaopatrzenie pobierane było z WJ organami zaopatrzenia pododdziałów (batalionów, dywizjonów, kompanii, baterii). Natomiast na tych szczablach (w oddziałach) realizowane były w warsztatach rusznikarskich (artyleryjskich) niewielkie naprawy sprzętu uzbrojenia z wykorzystaniem posiadanych narzędzi i części zapasowych¹⁴⁴.

GSU na obszarze kraju przechowywały rezerwę strategiczną będącą w dyspozycji naczelnego wodza¹⁴⁵. Za utrzymanie zapasów odpowiedzialny był minister spraw wojskowych, który poprzez Departament Uzbrojenia gromadził zakupione zapasy. Pozostałe składnice uzbrojenia przechowywały materiał uzbrojenia przeznaczony na zabezpieczenie potrzeb poszczególnych armii, WJ i służyły do realizacji zaopatrywania oraz ewakuacji materiału uzbrojenia z jednostek wchodzących w skład armii¹⁴⁶.

Zaopatrywanie w amunicję odbywało się doraźnie i zaliczkowo na podstawie meldunków o zużyciu amunicji oraz przewidywań związanych

¹⁴² *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 28.

¹⁴³ W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów...*, s. 65–66.

¹⁴⁴ *Regulamin kwatermistrzowski*, cz. II..., s. 33; *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 40.

¹⁴⁵ *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 12.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

z planowaniem działań. Dostarczanie broni i innych materiałów uzbrojenia odbywało się doraźnie na podstawie meldunków i zapotrzebowań. Podstawowym rodzajem transportu materiału uzbrojenia na szczeblu Naczelne Dowództwo – armia była kolej. Ze stacji zaopatrywania do ośrodków i składów zaopatrywania, punktów rozdzielczych WJ oraz do oddziałów materiał uzbrojenia przewożony był transportem samochodowym lub taborowym¹⁴⁷.

Przewidywane zużycie amunicji w walce kalkulowano wg norm – jednostek ognia. O praktycznej wielkości i ilości amunicji zgromadzonej w jednostce wojskowej świadczy urzutowanie amunicji, tj. ustalenie wg przyjętych norm, ile JO zgromadzonych jest na poszczególnych szczeblach. Wyjściowe normatywne urzutowanie amunicji w 1939 r. w JO ujęto w tabeli nr 2.

Tabela 2. Urzutowanie amunicji w JO według stanu (1939 r.).

Lp	Nazwa amunicji	Zapasy ruchome amunicji w JO					
		Amunicja noszona	Amunicja przewożona. Pluton	Amunicja przewożona. Kompania	Amunicja przewożona. Batalion	Transport WJ	Razem WJ
1	Amunicja do kb ¹	3,0	–	1,0	–	2,0	6,0
2	Amunicja do granatników	1,0	2,0	1,0	–	2,0	6,0
3	Amunicja do rkm	1,0	2,0	1,0	–	2,0	6,0
4	Amunicja do ckm	–	4,0	–	–	2,0	6,0
5	Amunicja do moździerzy	–	3,0	1,0	–	2,0	6,0
6	Amunicja do dział piechoty	–	–	3,0	1,0	2,0	6,0
7	Amunicja artyleryjska	–	–	2,0	2,0	2,0	6,0

¹ Dotyczy pododdziałów walczących.

Źródło: Opracowano na podstawie: *Instrukcji zaopatrywania w amunicję pułku piechoty w polu, projekt*, Warszawa 1933; *Regulamin służby uzbrojenia w polu*, sygn. Uzbr. 6/1939, Warszawa 1939.

Podział urzutowania amunicji strzeleckiej w pododdziałach piechoty był następujący. Na szczeblu plutonu dla karabinów, granatników piechoty i rkm łącznie, noszona przy żołnierzu i w transporcie plutonu (na wozach, biedkach sprzętowych i amunicyjnych) – 3 JO, 1 JO w transporcie kompani, co dawało łącznie 4 JO na szczeblu oddziału. Amunicja do ckm, moździerzy

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 50–55.

oraz do dział piechoty przewożona była odpowiednio na wozach sprzętowych i amunicyjnych oraz wozach transportowych kompanii. Pododdziały nie-walczące (tyłowe, techniczne) posiadały 2–3 JO amunicji do kb, nadwyżka tej amunicji – do 4 JO przewożona była w transporcie batalionu z przeznaczeniem dla pododdziałów walczących. W niektórych asortymentach – np. granaty piechoty – część JO wożona była w transporcie batalionu¹⁴⁸. W zakresie amunicji artyleryjskiej 2 JO przewożono w baterii (w jaszczach, przodkach), kolejne 2 JO w dywizjonowej kolumnie amunicyjnej, co dało łącznie również 4 JO na szczeblu oddziału¹⁴⁹. Dodatkowe 2 JO (strzeleckiej i artyleryjskiej) przewożone były w kolumnie taborowej WJ. Razem urzutowanie amunicji dla WJ wynosiło 6 JO przy sprzęcie, na transporcie pododdziałów i transporcie WJ¹⁵⁰. Dla poszczególnych rodzajów broni występowały więc dosyć istotne różnice w zakresie podziału (urzutowania) amunicji w pododdziałach.

Tak zorganizowana w warunkach polowych, w ramach struktur WP, służba uzbrojenia przystąpiła do wojny obronnej w 1939 r.

Podsumowanie

W artykule przedstawiono rozwój służby uzbrojenia, począwszy od wspólnych struktur w ramach artylerii, poprzez jej stopniowe wyodrębnianie i usamodzielnienie.

Pierwszy przedstawiony okres to funkcjonowanie służby w ramach struktur artylerii do 1918 r. Kolejny to lata 1918–1926 – organizowania struktur służby jeszcze w ramach artylerii i jej stopniowe wyodrębnianie. Zadania i kompetencje powołanego 13 listopada 1918 r. Departamentu Techniczno-Artyleryjskiego dotyczyły zarówno funkcjonowania jednostek artylerii, jak i zadań nowo organizowanej służby (prowadzenie ewidencji, zaopatrywanie w sprzęt, amunicję i naprawa sprzętu, a także opracowywanie niezbędnych przepisów dotyczących prowadzenia gospodarki przydzielonym mieniem). Mimo wspólnej struktury organizacyjnej dostrzegane były już występujące różnice i konieczność wyodrębnienia zarówno zadań, jak i realizujących je organów wykonawczych. Już w październiku 1920 r.

¹⁴⁸ *Instrukcja zaopatrywania w amunicję...*, s. 5–18; S. Sosabowski, *Kwaternistrzostwo...*, s. 68. Regulamin służby uzbrojenia z 1939 r. podaje jedynie, że na szczeblu pp występują 4 JO, a na szczeblu WJ 2 JO, nie ujmując szczegółowo rozdziału amunicji w pododdziałach. Szczegółowy opis urzutowania amunicji w pp podaje również K. Gaj, *Zaopatrywanie w amunicję w pułku piechoty (1939) i w pułku zmechanizowanym (1966) – podobieństwa i różnice* [w:] *VII Sympozjum Służby Uzbrojenia i Elektroniki. Materiały konferencyjne*, Poznań 2015.

¹⁴⁹ S. Sosabowski, *Kwaternistrzostwo...*, s. 117.

¹⁵⁰ *Regulamin służby uzbrojenia...*, s. 38; W. Reźmer, *Operacyjna służba sztabów...*, s. 67.

opracowana została Tymczasowa organizacja służby uzbrojenia w Wojsku Polskim. Ogólne założenia przyjęte w tym dokumencie stanowiły podstawę późniejszego wyodrębnienia i dalszego funkcjonowania służby już jako oddzielnej struktury wojskowej.

Proces faktycznego wydzielania służby uzbrojenia rozpoczął się w 1926 r. Powołany został wtedy odrębny Departament Uzbrojenia oraz Wydział (od 1927 r. Departament) Artylerii. Jednocześnie rozdzielone zostały zadania i kompetencje pomiędzy tymi dwoma komórkami, które dodatkowo podporządkowane zostały dwóm różnym wiceministrom. W 1927 r. dokonano podziału kompetencji tych dwóch departamentów na wyodrębnione jednostki artyleryjskie oraz jednostki uzbrojenia. Odpowiedni rozdział struktur artylerii i służby uzbrojenia nastąpił również na szczeblu DOK. Zachowana została jednak wspólna organizacja korpusów personalnych w ramach kadry artylerii, co skutkowało pozyskiwaniem kadr oficerskich oraz podoficerskich do korpusu służby uzbrojenia w dalszym ciągu głównie z korpusu artylerii.

Zdecydowana większość oficerów służby uzbrojenia była umiejscowiona na szczeblu centralnym: w departamencie i podległych mu zakładach centralnych. Kolejna część na szczeblu okręgowym w szefostwach uzbrojenia okręgu i zakładach okręgowych. Pojedyncze stanowiska oficerów służby funkcjonowały na szczeblu dywizji i niektórych jednostek.

Podstawowym zadaniem służby uzbrojenia było zarządzanie gospodarką materiałów służby uzbrojenia w WP. Całościowo zadanie to zostało unormowane podobnie jak organizacja innych służb zabezpieczających w połowie lat trzydziestych XX w.

W późniejszym czasie rozpoczęto normowanie zadań w planowanych warunkach wojennych. W pierwszej kolejności ustalono na szczeblu MSWojsk. wspólne zasady realizacji zadań przez wszystkie służby zabezpieczające. Następnie rozpoczęto opracowywanie szczegółowych regulaminów. Pierwszy regulamin służby uzbrojenia do pracy w warunkach polowych wydano w 1939 r., chociaż już kilka lat wcześniej wydano tymczasowe instrukcje do zaopatrywania pododdziałów w amunicję w warunkach wojennych. Rozbudowane zostały formowane w trakcie mobilizacji, do realizacji zadań w czasie wojny, centralne i okręgowe struktury służby.

Kolejnym ważnym zagadnieniem był udział służby uzbrojenia w rozwoju sprzętu: broni strzeleckiej, sprzętu artyleryjskiego i amunicji. Służba uzbrojenia poprzez podległe struktury realizowała zadania związane z udziałem w badaniach rozwoju sprzętu, planowaniem zamówień i odbiorem materiałów uzbrojenia z przemysłu, a także prowadzeniem ewidencji, zaopatrywaniem jednostek wojskowych oraz naprawą sprzętu. Przedstawione wyżej zadanie związane było z poziomem wykształcenia kadr oficerskich. Dla ok. 50% etatów oficerskich w służbie uzbrojenia wymagano wyższego

wykształcenia technicznego, co na tle rozwoju społeczeństwa, w porównaniu z innymi rodzajami wojsk, stawiało służbę uzbrojenia w wojsku na czołowym miejscu zaraz za prawnikami i lekarzami.

Pozytywne aspekty przygotowania służby uzbrojenia i jej struktur do działań w warunkach polowych i wojennych wynikały z założonej jednolitości dowodzenia, w której kwatermistrz i służba uzbrojenia realizowali bezpośrednio zadania właściwych dowódców, co zapewniało jednoosobową odpowiedzialność za realizację zadań. Dodatkowo na wszystkich szczeblach dowodzenia występowały połączone planistyczne, kierownicze i wykonawcze struktury służby uzbrojenia, co umożliwiało w tamtych warunkach prawidłową realizację zakładanych funkcji. Sprawdziła się wielkość urzutowania amunicji w ilości aż 4 JO na szczeblu oddziałów, co pozwoliło na stosunkowo dużą samodzielność walczących jednostek, nawet w przypadku okresowych braków w zaopatrywaniu. Rozbudowana liczba składnic uzbrojenia umożliwiła rozśrodkowanie zgromadzonych w nich zapasów amunicji w pobliżu jednostek wojskowych i w teorii umożliwiała płynne zaopatrywanie w amunicję walczących jednostek (przy stabilnym froncie). Nie sprawdziła się natomiast organizacja systemu zaopatrywania w amunicję na szczeblu oddziału i WJ opartego wyłącznie na transporcie taborowym, w dużej mierze mobilizowanym, co w przypadku manewrowej wojny wykazało anachronizm tego założenia. Dodatkowo mimo posiadania znacznej ilości rezerw sprzętu zgromadzone zostały one jednak wyłącznie w wybranych GSU, co spowodowało w tym przypadku ich zbytnią centralizację. Opóźniona ewakuacja doprowadziła więc do szybkiego przejęcia przez wojska niemieckie znacznej części zgromadzonych zapasów. Dodatkowo umieszczenie rozbudowanych warsztatów remontowych służby uzbrojenia dopiero na szczeblu armii miało niewielki wpływ na naprawę i odzysk uszkodzonego podczas walk sprzętu. Zresztą szybkie postępy wojsk niemieckich w 1939 r. uniemożliwiły praktyczną weryfikację planowanych zadań służb zabezpieczających, w tym służby uzbrojenia. W konkluzji należy stwierdzić, że służba uzbrojenia, biorąc pod uwagę obiektywne uwarunkowania, była dobrze przygotowana do realizacji zakładanych zadań. Istniejące struktury służby, biorąc pod uwagę rozwój sił zbrojnych i krajową infrastrukturę, były wtedy optymalne, a zrealizowane w służbie osiągnięcia świadczą o właściwym wykorzystaniu lat 1919–1939 do jej rozwoju organizacyjnego. Występujące opóźnienia, np. w motoryzacji artylerii i transportu zaopatrzeniowego, należałoby odnieść do niskiego poziomu technicznego całego kraju. Należy tutaj dodać, że również w armiach sąsiednich państw aż do końca II wojny światowej występował zarówno transport samochodowy, jak i konny, a istotną zasadą było wykorzystywanie w armii zarówno nowoczesnych, jak i starszych rodzajów sprzętu w połączeniu ze stopniową ich modernizacją.

STRESZCZENIE

Andrzej Gibasiewicz, Organizacja służby uzbrojenia w Wojsku Polskim w latach 1918–1939

W artykule pokazane zostały rozwój oraz zadania służby uzbrojenia w Wojsku Polskim. Główną myślą przewodnią artykułu było przedstawienie rozwoju służby uzbrojenia od jej formalnego powołania w 1918 do 1939 r.

W pierwszej części artykułu przedstawiono zadania i rozwój struktur służby uzbrojenia w ramach artylerii. Następnie wskazano rozwój organizacyjny służby oraz wybór realizowanych przez nią zadań w okresie międzywojennym do momentu wybuchu II wojny światowej.

Rozwój służby pokazany został na przykładzie centralnej komórki służby w Ministerstwie Spraw Wojskowych – Departamentów: Techniczno-Artyleryjskiego, Artyleryjskiego, Artylerii i Uzbrojenia i Departamentu Uzbrojenia oraz podległych mu branżowo komórek służby na szczeblu Dowództw Okręgów Korpusów, składnic, warsztatów oraz jednostek wojskowych.

W artykule przedstawiono ponadto rolę i zadania służby uzbrojenia w zakresie zabezpieczenia eksploatacji sprzętu uzbrojenia, jego napraw, obsługiwań, przechowywania i dostaw. Następnie wskazano najważniejsze zadania w zakresie opracowywania przepisów dotyczących eksploatacji sprzętu uzbrojenia w Siłach Zbrojnych RP.

Słowa kluczowe: służba uzbrojenia, Departament Uzbrojenia, uzbrojenie, historia i zadania służby uzbrojenia, techniczne i materiałowe zabezpieczenie sprzętu uzbrojenia

SUMMARY

Andrzej Gibasiewicz, Organization of the Armament Service in the Polish Armed Forces in the years 1918–1939

This paper presents the development and tasks of the Armament Service (AS) in the Polish Army. The main aim of the article is to describe the development of the AS since its formal establishment in 1918 up until 1939.

The first part of the paper describes the tasks and development of the Armament Service structures within the artillery. After that the organizational development of the AS and the choice of its field of action in the interwar period up until the outbreak of World War II were presented.

The development of the service has been shown on the example of its central unit in the Ministry of Military Affairs – the Technical and Artillery Department, Artillery Department, the Department of Artillery and Weaponry, and the Department of Weaponry, as well as its subordinated service units on the level of Corps District Commands, depots, workshops and military units.

Moreover, the article presents the role and tasks of the AS related to securing the appropriate use of equipment, its repairs, maintenance, storage and delivery.

Then the most important tasks related to formulating regulations on the use of military equipment in the Polish Armed Forces were indicated.

Keywords: Armament Service, Armament Department, Armament Service history and tasks, technical and material support for military equipment

РЕЗЮМЕ

Анджей Гибасевич, Организация Службы вооружения Войска Польского в 1918–1939 гг.

В статье показана деятельность и ее развитие в Службе вооружения Войска Польского. Основная идея этой статьи состояла в том, чтобы представить развитие Службы вооружения с момента ее формального основания в 1918 г. до 1939 г.

В первой части статьи представлена задачи и развитие структур Службы вооружения в рамках артиллерии. Затем показано развитие в организации Службы, а также выборка реализованных ею задач в межвоенный период до начала Второй Мировой войны.

Развитие службы показано на примере центрального учреждения службы в Министерстве военных дел – Техническо-артиллерийском Департаменте, Артиллерийском Департаменте, Департаменте артиллерии и вооружения, Департаменте вооружения, а также подчиняющихся ему подразделений Службы на уровне Командований Военных Округов, хранилищ, мастерских и военных единиц.

Также в статье оговариваются роли и задачи Службы вооружения в сфере обеспечения эксплуатации техники вооружения, ее доставки, обслуживания, ремонта и хранения. Затем в статье указаны наиболее важные задачи, касающиеся разработки правил эксплуатации военной техники в Вооруженных силах Республики Польши.

Ключевые слова: Служба вооружения, Департамент вооружения, история и задачи Службы вооружения, техническое и материальное обеспечение вооружения

